

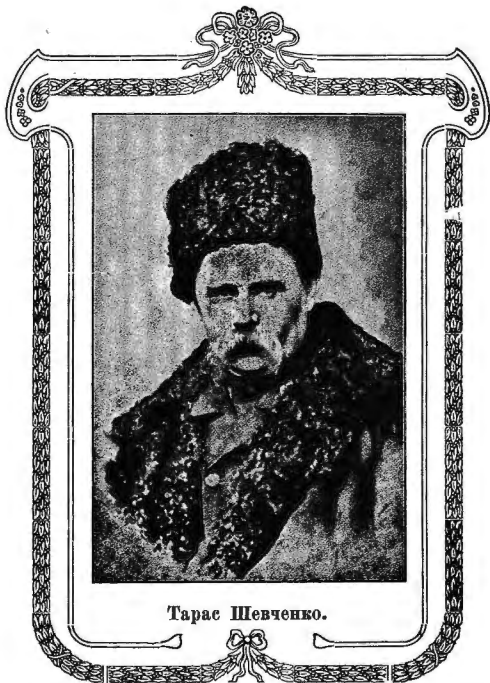
НОВА БІБЛІОТЕЧКА Ч. 2.

ПРО ЖИТТЯ І ТВОРИ
ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА

написав
БОГДАН ЛЕВЧИЙ.

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ.
КИЇВ-ЛЯЙЦІ.
1918.

Тарас Шевченко.

ПРО ЖИТТЯ І ТВОРИ
ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА

НАПИСАВ
БОГДАН ЛЕПКИЙ.

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ.
КИЇВ-ЛЯЙПЦІГ.
1918.

Друкарня Шарфого
Вецляр

I.

Батько Тараса Шевченка, Григорій Іванович, був кріпак дідича Василя Василевича Енгельгардта з села Кирилівки,*) звенигородського повіту, київської губернії.

Оженився Григорій Шевченко з Катериною Бойківною, кріпачкою того-ж самого дідича Енгельгардта, з сусіднього села Моринець.

Туди, через кілька років після вінчання, перебрався Григорій Шевченко, бо там тесть купив був для його грунт і хату.

У тій то хаті, в Моринцях, родився дня 25 лютого ст. ст. 1814 р. найбільший український поет, Тарас Шевченко.

Та Моринець Тарас навіть і не тямив, бо малим хлопцем перейшов з родичами в Кирилівку до хати, яку їм придбав дід Іван.

Дитячі літа минули Тарасови в Кирилівці.

Було це гарне, доволі велике село, (нині там набірається до 5 тисяч душ). Широка вулиця, скрізь вишневі сади, і річка і левада.

*) Тамошній народ говорить: Керелівка.

паперу, робив книжечку, обводив її хрестами й квітками та списував у ній усякі вірші.

Так з-зарання стала проявлятися у його охота до рисунків та до віршовання.

Перекалатавши якомсь у Богорського два роки, кинув Тарас рідне село й утік до недалечкого містечка Лисянки — шукати людей, „щоб добру навчили“.

Особливо тягнуло його до малювання.

В Лисянці повернувся він до маляря-діякона, але був це плохий учитель; Тарас кинув його й поплентався у Тарасівку до маляря-дячка, що малював великомученика Микиту й верожив з руки. Оглянувши ліву руку хлопця дяк-ворожбит рішуче заявив, що з його нічого путнього не вийде — не то маляр, але навіть швець, або бондар.

Так скінчилася Тарасова мандрівка за добрими людьми. Засумований вернув він у рідне село та став за громадського пастуха. Але який з його пастух? Зачитається бувало, або задумається, а вівці тимчасом зайдуть у збіжжя та натворять шкоди.

Хотів був старший Тарасів брат, Микита, привчити його хліборобства, або стельмаства, та що-ж коли й до того в Тараса не було ніякої охоти. Кине бувало роботу, та йде світами блукати. Його тягнуло до иншого діла — до поезії та до мистецтва.

Віддали його на службу до кирилівського попа Кошиця.

Тут зразу порядкував у хаті, а далше — возив сливки до Бурт і Шноли на продаж та відвозив

поповича в Богуслав до школи. Вечерами читав собі, що хотів, або рисував, коли мав охоту.

Та хоч не з-гірше діялось йому в Кошиців, кинув їх та пішов у Хлипнівку, що славилась на всі села довкола своїми малярями. Один з них признав за Тарасом хист до малярського діла, тільки казав, щоби він приніс на писемі, що дідич годиться віддати його на науку.

Управителем маєтків Енгельгардта був тоді Дмитренко. Він жив у Вільшаній.*)

До його й пішов Тарас. Але Дмитренко, замість дати потрібне писмо, звелів узяти хлопця до пекарні, щоб учився куховарства.

Вештається Тарас у кухні, та як тільки кухар його не бачить — шухть у сад! Сховається в корчах, розгорне свої малюнки (а призбірав був їх уже споро) рисує та виспівує, аж луна кругом розлягається.

Побачив Дмитренко, що славного куховара з Тараса не матиме й тому приділив його до служби молодому Енгельгардтови за козачка. Переодягли Тараса в дреліховий каптан й широкі шаравари та повезли (в осені 1829 року) у Вільну.

II.

Панський козачок, — невелика, але скучна робота. Сиди в сінях біля дверей та жди, поки пан не гукне, щоб подав люльку, або шклянку води, яка стоїть біля його. А поїде пан куди, так дожидай його у передній, хоч-би цілу ніч, мов собака.

*) Усі ці села в звенигородському повіті недалеко від себе.

Для жвавого й від природи непокірливого Тараса така служба не могла бути по душі. Він вкорочував собі довгі години дождання рисованнем та співаннем гайдамацьких пісень.

Одного разу пан пішов на пир у казино, в день царських уродин, а Тарас запалив свічку й давай рисувати козака Платова. Занятий роботою, не чув, як минали години за годинами і, як пізно в ночі, вернувся пан. Заставши хлопця за рисованнем та ще при свічці, розсердився дуже й казав його на другу днину здорово випороти на конюшні.

Але рисунок був добрий і Енгельгардт післав Тараса на науку, бо хотів з його мати двірського портретиста. Зразу вчився Тарас у Вільні, а далше в Варшаві, в славного маляря Лямпі (сина).

Тут не тільки малярства навчився Тарас, але й польської мови та прочитав деякі твори з польської літератури, бо познайомився був з одною дівчиною, Полькою, (вольною), — яка його заохочувала до цього. Була це друга знайомість, а може й любов. Перше кохання Тараса, це Оксана К....ко, в Кирилівці, отся сама, яку поет згадує у віршу: „Мені тринадцятий минало“ та в інших своїх творах.

Але наука не тривала довго. Забунтували Поляки, й Енгельгардт, не хотючи переживати повстання у Варшаві, переїхав у Петербург. За ним пішла і його служба, а між нею й Тарас.

До Петербурга насіли вони під весну 1831 р.

В Петербурзі віддав Енгельгардт Тараса на дальшу науку до майстра цеху малярського, Ширяєва,

на цілі чотири роки, поки Тарас не вивчиться гаразд малярського ремесла.

Шпряєв був ремісник і тільки ремісник, більше нічо.

Зрозуміти душу молодого хлопця, який рвався кудись далше, в райдужну країну краси, хотів стати артистом, він не вмів, чи не хотів. Робота, заробітки, гроші — й тільки.

По Варшавським майстрі, цей Петербурський грошероб був для Тараса дуже немилою несподіванкою. Він мусів спати на горнищу, малювати стіни, долівки, дахи, та розкаршувати паркани.

Тільки иноді, в білі петербурські ночі, забігав, у ліній сад і до місяця відрисовував кам'яні стату та різблені причілки сусідних палат.

За такою роботою застав його одного разу Іван Сошенко, теж маляр з Богуслава, київської губернії. з того самого Богуслава, про який у думі співається і в якій возив Тарас недавно поповича Кошиця до школи. Сошенко розбалакався з Тарасом та щире зацікавився судьбою молодого, безталанного земляка. Впровадив його в кружок своїх знайомих, між якими були такі світлі й чесні люди, як: наш знаменитий байкар Євген Гребінка, секретар академії Григорович, як російський маляр Венеціянов, славний поет і вчитель царевича Василь Жуковський, і як божественний Карло Великий, себ-то Брюлов, якого тоді в Петербурзі прямо бо. отворили.

Вони, честь їм за це, не цуралися молодого хахла-кріпака, пригорнули його до себе, пома-

гали, вчили та врешті постаралися, щоб добути йому волю, бо перед кріпаком світ був замкнений на десять замків.

З-разу думали, що Енгельгардт визволить Тараса даром, коли до його повернуться з проханням такі славні люди, як Венеціанов і Брюлов.

Але не знали Енгельгардта. У „той амфібії“ мали значіння тільки гроші, а не якесь там чоловіколюбство. Зажадав 2500 рублів.

Треба було їх роздобути, щоб купити Тарасови волю, за якою він так тужив, що аж тяжко був занедужав. І придумано таке: Брюлов вималював портрет Жуковського, його розіграно в лотерію і Енгельгардт підписав відпускну.

Сталося це 22 квітня 1838 р.

III

22 квітня 1838 р. це найясніший день у житті нашого великого поета, день, який його робив неначе другим чоловіком.

Тепер він вольний, тепер йому скрізь двері відчинені, тепер він може вчитися, може собою розпоряджатися, як чоловік, бо перше він був, ніби раб безсильний та базсловесний, якого могли бити, кривдити, продати.

Яка переміна!

Вчора грубошкурний майстер Ширяев, а нині великий мистець Брюлов вчора нужденне горище і громадка нещасливих челядників, і лайка, і журба о кусок хліба, а нині — салі академії і товариство високоосвічених, гарних людей і надія на славу.

З-разу не міг Тарас освоїтися з тою незвичайною переминою, жив мов у якійсь казці. Навіть праця йому якось у руках чапіла.

Та згодом привик, ходив до академії, до театру, на концерти, бував у гарних домах, читав, прислухався до мудрих розмов, а що ввінуваний був від природи великим розумом — незабаром здобув собі широку освіту.

Був здоровий, гарний собою, талановитий, мав добрий голос, чудово співав народніх пісень, не диво, що люди і то гарні та добрі люди, липли до його.

Особливо сприялювався був із молодим малярем Штернбергом, з котрим мешкав на одній квартирі та став одним з найбільш улюблених учеників „божественного Брюлова“.

Його духовний розвиток йшов семимилевими кроками.

Вже по році науки в академії дістав срібну медаль, його рисунки купували видавці до всіляких видань, ставав молодим звісним артистом.

А прецінь став писати вірші. „Українська суворера муза довго цуралася мого смаку, схибленого життям у школі, в панській прихожій, в заїздних домах та в мійських квартирах; та коли подих свободи вернув моім почуванням чистоту дитинних літ, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла й приголубила мене на чужині“, — пише про себе Тарас. В розкішній робітні Брюлова йому ввижалися українські степи, села, могили, з могил вставали наші бідолашні гетьмани; неначе докоряли йому, що відбіг від рідної землі.

що забув про її красу і горе. що не обізветься за їх словом добрим.

І молодий маляр кидав пензель і брав перо в руки. Забував про мистецтво, яке йому давало гарний заробіток, медалі, славу а витрачував час на писання віршів, які поки-що не давали нічого, а в будучности мали принести тільки горя і мўки.

Вище призначення—тай годі! З перших творів Тараса Шевченка осталася нам балада: „Причинна“, написана в місячну, білу ніч в літньому саді.

Досить прочитати перші рядки цього твору, щоб побачити в якій новий тон ударив молодий, початкуючий поет. Нічо подібного не було в Котляревського, ні в його копістів, ні в Артимовського, ні в Гребінкя, хіба децо схожого можна б найти у віршу Метлицького, гармонійнім, поетичнім, ніби степовим туманом овіяним.

Принадково земляки довідаться, що Тарас мистець не тільки фарбами, але й словами малювати.

Оден з українських дідичів, Мартоє, з якого Шевченко робив портрет, дав гроші і року 1840 вийшов у Петербурзі перший „Кобзар“ Тараса Шевченка.*)

Це невеличка книжечка, прикрашена рисунком Штернберга**) у якій поміщено 8 творів. „Думи мої“, „Перебендя“, „Катерина“, „Тополя“, „На-що

*) Кобзарь. Сборникъ стихотвореній Т. Шевченка С.-Петербургу 1840 г. Въ типографіи Фишера. Изданіе М-са П.

**) Під хатою грає бандурист, а біля його повожатий грається з собачкою.

мені чорні брови“, „Іван Підкова“, „До Основьяненка“ і „Тарасова ніч“.

Невеличка книжечка, але значіння її для української літератури а навіть для історії нашого народу, дуже велике. Жадна книжка не зробила такого діла, як Шевченків „Кобзарь“. Вона людьом очи розкрила, вона навчила їх, хто вони і яких батьків вони діти.

*Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його млились, текли
І в серце падали глибоко,
І ніби тим огнем пекли
Холодні душі.*

Шевченко в своїм „Кобзарі“, то згадував за минулою славою України („Іван Підкова“, „До Основьяненка“, „Тарасова ніч“), то на народній основі ткав узорі літературних творів, згідних з духом тодішньої романтики („Тополя“, „Причинна“), то давав у думках зразки щирої лірики, то клав підвалини під реальний напрямок літературний („Катерина“),

Земляки не тільки читали „Кобзаря“, але й вчували його на-пам'ять. Це був той соловей, якого благовістив Гребінка, тільки-ж у того солов'я був відразу якийсь політичний, широкий вірлиний лет, якась сміливість летіти кудись далеко — далеко, у вічність.

Українські письменники від-разу зрозуміли, що отсе явився поміж ними той співець-мессія, якого вони навіть сподіватися не мали відваги, а захоплення це найкраще висловив старий Квітка

у листі до Тараса, кажучи, що йому аж волосся на голові піднялося, коли почав читати „Кобзаря“.

„Я його притулив до серця, бо дуже шаную вас і ваші думки кріпко лягають на душу“.

Справді надивуватися не можна, як Шевченко, не маючи систематичної шкільної освіти, так скоро здобув собі широкій погляд на наше минуле й теперішнє життя і від-разу виступив з такою власною, гладкою, гнучкою, кольоритною літературною формою.

Що-ж він міг читати крім тих нечислених творів української літератури від Котляревського? „Історію Руссов“ Полетики, Бантиша Каменського та дещо з літописей (Рубина). А прецінь він так добре зрозумів дух Запорожжя і дух Руїни, прецінь так тепло передав голос і зойк степу, стони могил, тугу за волею і славою.

Отсей першій, можна сказати, небувалій успіх, не запаморочив його, не здержав у тяжкій праці над собою. Він читав книжки: польські, російські (Міцкевич, Залеські, Лелєвель, Пушкін, Жуковскій), знайомився з літературою німецькою й англійською (Шекспір, Гете, Шіллер і Кернер, Валтер Скотт в перекладах) пізнавав життя старинних Греків і Римлян та вглублювався у святе письмо, з яким не розлучався до смерті.

В рік після „Кобзаря“ виходять „Гайдамаки“^{*)} найбільша поема Шевченкова.

^{*)} „Гайдамаки“. Поема Т. Шевченка С.-Петербургъ 1841 г. Въ типографіи Сычева 131 ст. 120. Ц. 1 р. 50 к. Съ предисловіемъ и примѣчаніями.

Це великий, грізний, луною пожеж озарений, пурпурою крові облитий, образ Коліївщини.

Смерть мліївського титаря, якого замучили конфедерати, і любов його доньки, Оксани, до жидівського наймита, а пізніше гайдамацького героя, Галайди, з одного боку, а трагедія Гонти, який побивав власних дітей, бо присягав месть на католиках, з другого—це зміст твору. Але поет не дозволяється літературним завданням, він хоче розкрити перед нами причини кривавого гайдамацького повстання, хоче зазірнути в душу нещасливого народу, хоче нам показати, до якого нещастя доводить братня кривда, отсе кайнове клеймо, якого чоловік ніяк не годен із себе змити.

„Зведім раз давні порахунки. понехаймо кривду й насилу, а може житом і пшеницею, а не згаріцями й руїнами покриється наша велика й гарна, славянська земля“,—неначе говорить автор „Гайдамаків“ до читача.

IV.

Як щиро й радісно прийняли земляки перші Тарасові твори, так неприхильно й злобно віднеслися до них чужинці: Москалі й Поляки.

Навіть такий світлий критик, як Белінскій, не знайшов для них інших слів, крім низької, вуличної лайки. Це мало свою глибоку причину.

Москалі й Поляки з-давна привикли дивитися на Україну, як на складову частину своїх держав, і хоч Польща давно розібрана й бездержавна, погляду того Поляки ніяк не можуть позбутися. Москалі заєдно торочать про „адін язик“, а Поляки гу-

кають: „нема України, ёст тілько Пóльска і Рóсія“.

А тут, в Шевченкових творах почулось нараз сильно, і по-над усяку міру переконуюче заперечення такого погляду. Шевченкові твори — це була прилюдна пощочина не тільки соціальної кривди, але й політичній брехні.

Народ, що має таких геніїв, що має такі цінні й зовсім оригінальні твори як: „Кобзар“ й „Гайдамаки“, це безперечно окремий народ, а мова, якою вони написані, не жаргон, не діалект, а самотійна мова народу, який мусить стати самотійним.

До Шевченка можна ще було говорити про „язик для домашнього обіходу“, можна було балакати про співробітництво Москалів й Українців над якоюсь спільною, руською літературою, можна було заходитися, щоб при російських журналах виходили українські літературні додатки, — після Шевченка мусіла українська справа, як не нині, то завтра, ступити на свій власний шлях.

До Шевченка українська література мала у собі для Москалів і Поляків щось із давних волхвів та скоморохів, її допускали до панського стола як кріпака-весельчака, щоб посміятися, або пригадати собі „малоросійське село“, з його гарною природою, і з усіма вигидами панського, малотурботного життя. Вона являлася чимсь „для розвлечення“ і-на тім край.

Аж отсе в тій літературі нараз забреніла друга нута. В Шевченкових творах перед читачем з'яви-

лися зовсім поважні суспільні й історичні питання; слово, яке досі реготалося сміхом невольника-весельчака набрало біблейської поваги, над „малоросійським“ селом, у якому так добре було їсти, спати, веселитись, загугоїли якісь далекі, зловіщі громи. Російські письменники зрозуміли, що від них відриваються їх українські помічники і що за таким літературним розводом може піти й другий—політичний.

Додаймо до того, що славянофілам поезія Шевченка не могла ще й тому подобатися, бо вона була українсько-патріотична, а не виключно славянофільська, і сильно відбігала від їхньої програми: для западників знова вона являлася якоюсь хлопською, вульгарною, від неї „несло дьохтьом“, а коли це пригадаємо собі, то зрозуміємо, чому чужа критика накинута на Шевченка мокрим рядом за його перні твори. Йому радили понехати хлопську, мертву мову й писати, як великий „малорос“ Гоголь,—по російськи.

На щастя Шевченко не дуже брав собі до серця те, що про його писали чужі, він тільки журився, як свої його, зрозуміють та чи цікавляться вони його писаннями. В передмові до „Гайдамаків“ він дав російським критикам коротку та рішучу відповідь:

Спасибі за раду!

Теплий кожух, тільки шкода,

Не на мене шитий,

А розумне ваше слово

Брехнею підбите.

„Теплий кожух“, бо Українцям, що вдягнули його

на себе, себто, що писали по російськи, можна було дійсно добре тіло погріти, а „брехнею той кожух підбитий“ тому, бо тут поза питанням „мертвої і живої“ літературної мови крились інші, куди ширші політичні питання. Шевченка хотіли прямо спроводити на манівці, на тую блудну дорогу, якою пустилося йти так багато визначних Українців. Але він сказав собі ясно: „нехай я і мужицький поет, аби тільки поет“ і з дороги не збився.

Остався поетом, поетом не лиш у своїх творах, але й у житті, поетом у властивому, грецькому розумінні того слова.

V.

За „Кобзарем“ і „Гайдамаками“ вибрався й сам Шевченко на свою рідну Україну.

Була це найсвітліша доба у його житті.

Попращав рідну землю 15 літним козачком, якого завданням було сторожити дверей панського кабінету, а вертав майже 30 літним мущиною, над яким розгорювалось семибарвне сяєво слави.

Такі великі пани як: Тарновський, Лизогуб, Галаган, і багато інших, запрошували його до себе в гості і на вшановання його справляли гучні бенкети. Мов у тій казці: „Самор відчинися“, відчинялися перед ним на-раз двері великопанських сальонів.

Спершу, літом 1843 р. поїхав у Чернигівщину й Полтавщину, щоб побути у своїх давних і нових знайомих та приятелів: Тарновських, Гребінки, Репніна, Чужбинського й інших.

Відтак поїхав на Хортицю, де конісь була Запорожська Січ, побув у Київі, у Межигорського Спаса і навідався до рідної Кирилівки.

Сумна гостина.

Як чоловік, як Тарас Шевченко, він не міг бути незадоволеним, тими доказами пошани, з якою його скрізь приймали, тими лишніми виразами й веселими гуляннями, але як український патріот, як народній поет, (а за такого держав себе Тарас від першого разу), не міг він байдуже кругом себе глядіть, бо те, що він там побачив, було прямо страшне.

Народ стогнав у неволі, в темноті, в нужді, свої пани не стігш чужих, орали хлопами, Україна була в них хіба на слові, а на ділі: оден тяжкий глум над нею; на Січі росла картопля, свідки слави дідівщини, наші історичні пам'ятки, крошивою заростали — одним словом-над Україною здавалося повисла загида.

„Скрізь був я і скрізь плакав“ — говорив він потім, а вже-ж кєрвавими слезами мусіла плакати його вразлива душа в Кирилівці, коли він побачив, як його сестри й брати далше, мов невольники на чужому лані працювали. Коли де по-правді відпочивав Тарас тоді душею, так се хіба в Яготині у старого князя Рєпніна, бувшого київського генерал-губернатора, який понав у нєласку царську й на селі доживав свого праведного віку.

У князя Рєпніна була донька, кн. Варвара, з якою поет сприятелювався. яку називав своїм добрим ангєлом хоронитєлем і яка до бувшого кріпака у серці своїому зберігла щирю прихильність, і бїльше як прихильність — любов.

VI.

Надивившись на Україні на те, як люди „правду зневажають, як ближніх своїх запрягають в тяжке ярмо, як орють лихо й лихом засівають“, Шевченко запалав великим, слухним гнівом. З його уст поплили слова важкого докору й обурення.

Коли перше нарікав він на „злих людей“, або загалом на „людей“ так тепер став він bliще до тих винувинків людської недолі приглядатися, став їх по імені називати, став не тільки недолю людську малювати, але й до її коріння добіратися.

Звід його пера поплили такі твори як: „Чигирин“, „Сова“, „Сон“, — цей „Сон“, що незабаром мав йому наробити стільки лиха!

*За-що боролись ми з панами?
За-що ми різались з Ордами?
За-що скородили списали
Татарські ребра? засівали,
І рудою поливали,
І шаблями скородили,
Що-ж на ниві уродило?*

Питається поет на руїні колишньої гетьманщини (Чигирин). І, ніби якийсь голос від степу, відповідає він на це:

*Уродила рута, рута, —
Волі нашої отрута.
Заснула Вкраїна,
Буряном укрилась, цвіллю зацвіла
В калюжі, в болоті серце прогнойла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.*

Який це бурян, яка цвіль, калюжа, болото і яке дупло і яких у його гадюк напущено, не тяжко догадатися, хто знає, як висловлювався поет про наших перевертнів, про панів-Иродів, про тую московську отруту, про те гадюче кодро, яке скрізь по Україні кпшило.

Коли-ж отся погань переведеться?, не вже-ж ми за таке добро кров свою так щедро проливали?. Коли?

І замість відповіди поет каже:

*Сти-ж повитий Жидовою,
Поки сонце стане
Поки тії недолітки
Поростуть — гетьмани!*

У відновленню гетьманщини значиться, бачить Шевченко спасення рідного народу.

У „Сові“ доторкається він тої рани, яка його так діймаво боліла, тодішньої мілітарної системи в Росії.

Убога вдова має сина, одинока. Це її уся любов і надія.

*І день і ніч працювала,
Подушине платила...
І синові за три копн
Жупанок купила,
Щоб і воно — удовине —
До школи ходило.*

Виріс син, гарний, добрий, розумний. Вже й жениться пора. Аж нараз -- стали хлопців в кайдаки кувати. І, як звичайно тоді бувало, у кого сила і гроші, у того й правда.

Кожний викрутиться, а

У вдови оден син,

Та й той як-раз під аршин.

Осталася самою. Стара, немічна, тяжким горем прибіта. Пішла в найми. За кусок хліба, жидам воду носить. Та й того, кажуть, не варта. Прогнали... Прийшлося — Христа ради просити... А його нема!... Колиж він прийде?... Мусить прийти... І вийшла за село, сіла на вигоні і дивиться в поле на дорогу, чи він не йде.

І світає, і смеркає,

А москаля — її сина —

Немає, немає.

(Знаю ще два твори в нашій літературі, які так різко малюють кривду поганого мілітарного устою, а саме: Марковички „Два сини“, і Стефаніка „Стратився“. Безсмертні твори!)

В третій поемі з того часу, у „Сні“ поставив собі Шевченко нове, дуже велике й важке завдання: дати загальну картину, (немов із лету птиці), України й Росії в половині 19 століття, поставити такий синтетичний образ людям перед очі, щоб побачили духа істини, якого не знають, бо не бачать. Всі ми задурманені, московською блекотою напоєні, всі ми сновидами по світі блукаємо, затративши розуміння того, що добре, а ще зле, що справедливе, а що ні. Правда, мов дівчинка в казці, кровю плаче, бо кривда очі її вибрала.

Захланність, підступність, драпіжливість, облуда і тупоумство розрослися кругом, мов хабуз той на

нві. А люди дивляться, кивають головами й говорять: може так і треба?

Що на Україні насам-перед тоді у вічі кидалося — це суспільна кривда.

*Он, глянь, — у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обуть
Панят недорослих.*

*А он розпинають
Вдову за подушине, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину, —
Єдину надію! в військо оддають,
Бо його, бач, трохи... А он-де під тинном
Опухла дитина голоднaja мре,
А мати пшеницю на панщині жне.*

Незабутна картина кріпацького пекла. Та була-б вона неповна, коли-б не домалювати в ній покритки. Ось вона шкандибає по-під тинню з маленькою дитиною, бо „батько й мати одчурались й чужі не приймають“.

Це ніби короткий пригад недавно написаної „Катерини“.

Ніби вона відпроважає поета до границь України.

Бо отсе вже і сніг біліє, кругом; „бори та болота, туман, туман та пустота“ — це вже не Україна, це Россія. А що-ж, тут знова перше кидається в очі? — Каторга.

*То не вмерлі, не зариті,
Не суда ідуть просити,
Ні, то люди, живі люди,
В кайданах забиті,*

Ціна Россія була тоді, мов якась одна велика тюрма-каторга, у якій каторжні-народи із нор золотого виносили, щоб неситому пельку залити.

А гень-далеко центр тої тюрми-держави, її столиця, північна Пальміра. Військо — паради — землячок з цинковими гудзиками. „Цур тобі мерзенний каламарю!“

А там — і самая святая святих того храму темряви й насилу: золотом обліглі блюдолизни а між ними він, високий, сердитий і вона, мов опеньок засушений.

„Так отсе-ж ті боги, для добра й вигоди яких так тяжко караються міліони робучого народу?“ — питається поет і це питання доводять його до такої злості, що з під його благого пера на папір переливається оден із найзлюбніших образів, які має українська література.

За панами — панства, панства

У сріблі та златі!

Мов кабани годосані,

Пикаті, пузаті!

Аж потіють та товпляться,

Щоб то близче стати

Біло самим; може вдарять,

Або дулю дати

Благоволять —

І отсе цар —

підходить

До найстаршого, та в шку

Його як затопить!

Облизався неборак,

Та меншого в пузо —

*Аж загуло!... А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі, той — меншого,
А менший малого,
А той дрібних: а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити,
Та верещать, та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а!“*

По тій сатиричній сцені дальший обзор городу. Палати, й палати, і каменем обшитий берег, і дзвінця, мов загострена швейка, і—Первому Вторая

*Се той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову — сиротину.
Кати, кати, лодоїди!
Наїлись обое,
Награлися!*

І в розбурханій уяві поета рисується инший пам'ятник, нерукотворний, -привид наказного гетьмана Полуботка.

*Царю, царю!
І Бог не розсудить
Нас з тобою: кайданами
Скований зо мною
На вік — віки.*

„Веселися, лютий кате, проклятий, проклятий!“
кличе Шевченко „мусянжковому царови“, але сеїчас
приходить йому на думку питання: хіба-ж це, що
сталося з Україною, сталося зівсім без нашої таки
вини? Хіба-ж можливо було-би народ закути в такі
страшні кайдани, коли-б до московської сокири та
не приправлено вкраїнського топорика?

Мабуть, що ні!

*От і братія синнули
У сенат писати
Та підписувать, та брати
І з батька і з брата.
А між ними і землячки
Де-де поглядають;
По московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своїх,*

.
.

*Україно, Україно!
Отсе твої діти,
Твої діти молодії
Чернилом политі,
Московською блекотою,
В німецьких петлицях
Замучені. Плач Україно,
Бездітна вдовице!*

Бездітна — бо ті її сини, що повинні-б матір боро-
нити, покинули її, пішли на службу чужим панам:
вельможі, дідичі, урядники й інтелігенція українська.
А без них народ остався, як без пастиря стадо.

*Щає Україно
Бездітна вдовце!*

Критика робить чи малі закиди „Снови“, з артистичного боку. (Підносять і це, що в йому чути відгуки поезії польського великого поета Міцкевича). Як-би воно не було, „Сон“ являється твором виїмковим, явищем прямо безпримірним. Молодий поет, самоук, властиво маляр, а не письменник, ставить собі таке велике завдання і сповняє його так оригінально, з силою картин великих малярів ренесансу, то знова з почуттям руху й красок мистців флямандських. Ніколи досі поезія українська не спромоглася на такий глибокий віддих, на такий довгий і скорий лет, ніколи вона не обхопила такого далекого виднокруга.

А яке тут багатство красок, як вони скоро, неімовірно скоро міняються, чергують, уступають місце одна одній!

Якими теплими, сердечними колірами змальований краєвид, українського села перед сходом сонця, які-ж не подібні до його, образи Росії, Петербурга, Неві!

І цього не можна забувати, що ніколи передне український вірш не мав такої смілости, такої відваги говорити правду і з брехні здирати традицією освячену занавісу.

В розвитку творчости самого Шевченка, „Сон“ являється дійсно ніби сном, чимсь так несподіваним і неімовірним. Поет, що досі оспівував рідну країну, її минулу славу й теперішнє горе, що плакав над

недолею кріпаків, вдовиць, покриток і скрізь нарікав на якихсь „злих людей“, нараз смілою ходою пустився тих людей гонити й ловити на горячому вчепку, не спиняючись навіть перед ступнями самого престола.

Тут вони, тут винуватки горя!

Шевченко, що передше тільки по ворожому боці бачив саме зло і лихо, глянув тепер і поміж своїх земляків, чи вони справді такі безгрішні, як здавалося.—

Глянув і заломив руки: „Плач, Україно! Бездітна вдовице!“

Від „Сну“ пічнеться самокритика, пічнеться аналіз нашого народнього „я“, від чого й починається властиво відродження кожного народу.

„Сон“, значить, займає окреме, переломове місце в творчості Шевченка і в українській ідеології. Український романтизм, сентиментальне ідеалізування народнього життя, виключно малярський ефект в поглядах на нашу минувшину чим далі, тим більше стане усуватися на задній план, а наперед висунеться бажання розкрити правду, хоч-би вона була не знать як болюча, хоч-би прийшлося передових людей „п'яними“ назвати, хоч-би, хоч-би треба було своїм таки людям кинути в лице таке обидливо слово, як отсе „варшавське сміття“ і отсе „грязь Москви“.

Нема ради, нема спасенія без правди!

Що і нові роспійські твори, оповідання з життя простого народу Григоровича й Тургенєва, що зміна

напряму в писаннях Гоголевих причинилися на такий зворот у Шевченка, це можливо, але наймогутніше впливало на його тепер, як; заєдно, життя. Тяжко знайти поета, який так безпосередно відзивався-би на зовнішні вражіння, якого твори були-би неначе артистичним відгуком життя. Тому-то вони й роблять іноді вражіння нарисів, імпровізацій, поетичних нотат. Це вже прикмета його артистичної майстерні, його духової кузні, яка так, а не інакше, свої архитвори виковувала. Дорогоцінний металъ виливався іноді без форми і застигав на-скорі так, як цього дух поета бажав.

VII.

„Чигирин“, „Сова“, „Сон“ та ще деякі твори написані в Петербурзі, куди повернув Тарас, щоб кінчити науку малярства. Але оставатися в північній Пальмірі він не хотів. Його тягнуло непереможною силою на Україну, якої не проміняв-би він був ні за почеси, ні за гроші, котрих йому у Петербурзі не бракувало. Шевченко не був з тих, що для життєвої вигоди і рідного батька-матір за чужих проміняли-би, він цілим своїм еством глибоко коринився у вітчизні, як поезія його коринилася в пісні народній.

З початком 1845 р. докінчив Тарас Шевченко курс в Академії малярській і одержавши (22 марця) ступінь „свобідного художника“ зараз таки вибрався на Україну. По-дорозі, у Москві, відвідав Бодяньського й знаменитого драматичного артиста Щепкина, і пустився поштовими кіньми через Тулу, Орел

і Глухів у Київ. Тут рад був остати й працювати для добра і слави рідного народу.

Знайомі його, яких круг поширювався з-дня на день, бо Шевченко був не тільки славний поет та маляр, але й любий товариш, допомогли йому приміститися при археографічній комісії та робили заходи, щоб став він професором живописі в недавно тому заснованім Київським університеті.

З Києва їздив по Україні. Був у селі Потоці у Якова Тарновського, у лікаря Козачковського в Переяславі, у Чижбинського та ще в де-кого з полтавських панів-знайомих. Тоді написав він свої найцінніші твори.

І так: у Миргороді повстили дві поезії „Не завидуї багатому“ й „Не женися на багатій“, в Маріїнськім „Еретик, або Іван Гус“, та одна з більших поем, „Невольник“, в Переяславі „Наймичка“, і „Кавказ“, у Вюнищах „Посланіє“, „Холодний Яр“, „Псалми Давидові“, „Минають дні“, вкінці знова у Переяславі, під вражінням тяжкої недуги, славний „Заповіт“.

І з огляду на число і на вартість творів, рік 1845 являється найпліднішим і найвартнішим у житті поета.

Перегляньмо ці твори.

Коли не числити двох коротких віршиків: „Не завидуї багатому“ й „Не женися на багатій“, то на чолі великих творів 1845 року стоїть „Еретик“, або „Іван Гус“, поема у якій Шевченко виступає в обороні чеської національної віри, Гуситизму, та

її творця Івана Гуса, котрий за свої переконання потерпів смерть на кострі в Констанці, року 1415.

Поема присвячена Шафарикови, славному чеському вченому й патріотови, і з того видно, що Шевченко вже тоді став був зазирати поза границі російського славянофільства, зачеркуючи для своїх славянолюбних ідей дуже широке коло.

Та ще видно з поеми, що Шевченкове славянофільство тісно звязане з вольнодумством, з охотою

*Розкуватись — одностайне,
Односердне стати
За Євангеліє правди,
За темній люде.*

Шевченко зживався із героями своїх творів, він і Гуса утожсамлює із собою.

*„Доборюсь!
За правду Бог! Да совершиться!...“*

Так каже Гус, а читач чує, що це говорить Шевченко про себе: Поборюсь за правду!

У Гусі Шевченко виступає на бій з брехнею, з тим суспільним і політичним устроєм, який построчно на кривді та неправді.

І коли він кінчить свою поему про чеського апостола волі словами: Постривайте, — он над головою! старий Жижка з Таборова махнув булавою! — то читач чує, що поет говорить це не тільки за чеський, але й за свій народ. Постривайте, недолюдки, прийде час, коли підростуть недолітки гетьмани і над поневоленим українським людом махне булава визволення.

Івана Гуса не мож назвати викінченою епічною поемою. Бракує їй історичного, добре простудіованого підкладу. Стрічаються навіть грубіші похибки з того боку. (Гус не роздер палеської буллі; на собор в Констанцу явилися не всі три тодішні папи, бо це було неможливе, а лиш оден, Йоан XXIII. і т. д.)

На отсею поему глядіти треба, як на поетичне дружне посланіє українського молодого поета до братнього, чеського народу, посланіє із словами віри й любови, із надією, що правда побідить, хочби її й на кострах вороги наші палили.

Шевченко тільки в прозі вмів спокійно оповідати, вірш, поривав його звичайно з собою, мов розбурхана хвиля і він, за нечисленими виїмками (пр. Наймичка), епічних поем, в європейським розумінню цього слова, не дав. В побутових й історичних писаннях над малярем, над співаком брав верх суспільний і політичний діяч, апостол нового життя, реформатор.

Так і тут.

Та це не обнижує вартости „Гуса“. Як поетично-політичне посланіє являється він твором дуже оригінальним, повним сили і могучого, щирого вислову.

Такі частини як: „Кругом неправда і неволя“ належать до найсильнішого, що в українській мові було написано.

Зовсім друге: „Невольник“. Це поема, у якій ідилічне вяжеться з трагічним в якесь своєрідне одно. (Подібно вяжеться сатира з ліризмом в Гоголевих старосвітських поміщиках). В „Невольнику“

повно малюнків, і то роблених дуже ясеними й чистими красками, з нашого давного побуту, прегарні типи старого козака й української хуторянки, дуже живі жанрові сценки. А попри це в розмові старого козака з плеканцем Степаном, бренть щира туга за давним козацьким духом, який туманом раннім розвіявся по степови, та пробивається тихий докір, що суспільність забула живі „мисліте“ і не по молодецьки, а якось по чернечому „харамаркає“. В ідейнім заложенню твору бачиться поділ нашої історії на добу славних дідів, поганих батьків, та маленьких унуків, поділ, який в Шевченкових творах нераз приходить до слова. Поема цікава також своєю вставкою „Думою“, у якій молодий кобзар-Шевченко хотів ударити в тон давних козаків-кобзарів. Чи потрафив? — можна ріжно відповісти, але, що чув духа дум краще ніж усі, що під них підроблювалися, це певне.

І тут, як у „Гусі“, деякі похибки історичні (хронологія подій) і тут, як там велика простота і щирість.

*Оттак, тату! Я щасливий,
Що очей не маю, —
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю...
Дяхи були, — усе взяли,
Кров повипивали,
А Москалі і світ божий
В путо закували.*

Дивно стає, як можна таку трагічну думку висловити так просто, щиро, без слізу якого не-будь п'ятосу.

Простота і щирість — це прикмети Шевченкових творів. У його зміст — це головна річ, зовнішній вираз річ менше важна.

Мабуть у Миргороді написаний 21. X. 1845 р. „Великий льох,“ містерія, основана на повірці народній, що в Суботові є великий льох, у якому закопані скарби Хмельницького і що коли-б Москалі докопалися до великого Богданового льоху, тоді до-останку була-б знівечена Україна.

Отсе через Суботове летять три душі, мов три пташечки й сідають на похиленому хресті старої церкви. Перша душа, це Прися. Вона карається і в рай її не пускають за це, що коли була дівчиною та вертала раз від криниці з водою, напоїла Богданови коня. А гетьман їхав як-раз у Москву присягати.

А друга душа карається за це, що всякому служила, годила, що цареві московському коня напоїла, в Батурині, як він їхав в Москву із Полтави.

Як вертався з під Полтави,

Я ішла з водою

Повз хатину а він мені

Махає рукою:

Звелів коня напоїти.

А я й напоїла;

Я не знала, що я тяжко,

Тяжко согрішила

А третя душа, як була ще маленькою дитиною у сповиточку і як її мати показала тую галеру, що нею цариця Катерина їхала в Канів по Дніпрови, глянула й всміхнулася.

*От за-що мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За-що мене на митарства
Й досі не пускають.
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця*

В тих пташках-душах бачимо три моменти історичні, у яких український народ поповнив великі політичні гріхи, а саме: він не спротивився Переяславському договору, не пішов за Мазепою та ще й коня напоїв Петрови, він до замахів Катерини на останки нашої автономії приглядався з дитячою усмішкою. Три душі відлітають у ліс, а в містерії являються три ворони: українська, московська й польська. Це три злі духи-демони тих народів.

Злий дух української історії хвалиться, чого то він не робив з вольними козаками, кому їх не наймав і не запродував.

Польська ворона кричить, що вона в Парижі була, „та три злоті з Радзівілом і з Потоцьким пропила.“

А московський гайворон похваляється, що він „з Татарами помутив, з Мучителем покутив, а з Петрухою попив.“

А всі вони бояться, щоб на Україні не народився новий местник народний, який буде катів катувати. Московська ворона каже, що вона московськими чинами скрутить йому руки і розтопленим золотом залле йому очи. Польська обіцяє зібрати з цілого

світа всі зла і всі муки, а українська говорить, що це до нічого не прийдеться, що треба його поховати, поки сліпі люди.

*„Попливе наш Іван
По Дніпру у Тиман
з кумою“.*

Душі — це провини простонароддя, ворони грі-
хи ідеології, а три лірники?

*Оден сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Суботів про Богдана,
Миранам співати*

Чи це не наша інтелігенція, не наші письмен-
ники, лірники народнього горя!?

Москалі будують якісь свої фігури на Україні,
в Суботові збираються розкопувати великій льох
Богдана (свідомість народню, його енергію, силу
протесту), а вони:

*А що, як присядем
Оттутечки під берестом
Та прохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині,
То поснідаєм в пригоді,
Поки сонце встане.*

Тай не тільки те. Вони ще збираються співати
Москалям пісень про Богдана і про Жовті-води, і
про містечко-Берестечко, тоді як Москалі відкопу-
ватимуть Богданів скарб. „Базар люду насходилоєь
тай панства не трохи, от де нам пожива буде!“

Хиба-ж не так робили ті Українці, що йшли на московську торговицю продавати (в літературі, штуці, науці) українські темп, мотиви, старовину, тоді як Москалі добіралися до найбільшого скарбу, до свідомости простонароддя.

Хиба-ж не характеристичне для українського інтелігента Шевченкових часів отсе: „день великий ще будем співати“, а поки що: „помолимося та будемо спати“.

Заснули і не чулися, як Москалі розкопали льох, та добули з його, - але що? Черепок, гниле корито й кістяки в кайданах.

Такі назвиска підібрав Шевченко для тої частини нашого народу, до якої діврався Москаль. Та, на щастя, це був тільки малий льох.

А великий, себ-то свідомість селянського народу, остався ще не розкопаним... На його покладав свої надії Тарас.

„Великий льох“ був новостю в нашій літературі і з боку форми і з боку змісту. Поет підібрав драматичний діяльог на взір давних містерій і таким способом усунув на бік ці монольоги, поуки й гадки, які прямо від себе залюбки вплітав у епічне оповідання в „Гайдамаках“. Що-ж торкається змісту. то бачимо в „Великому льоху“ спробу синтетичного зіставлення поглядів на взаїмени України, Польщі і Россії, стремління — українську ідеольогію поставити на ширшому ґрунті.

Неначе доповненням „Великого льоху“ являється тої самої днини, (21. X. 1845) написаний „Суботів“ який кінчиться сильним акордом надії, що:

*Церква домовина
Розвалиться, а з-під неї
Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!*

Тою „церквою домовиною“ називає поет не що інше, як Переяславську угоду, яка ґрунтувалася на фальшивій вірі, що Москаль буде з козаком добром і лихом ділитися. Шевченко вірить, що тая домовина порохом розсипеться і що Україна вибеться на волю й заживе, як самостійна держава.

Від отсих великих історично-політичних творів переходить поет в „Наймичці“ в країну чистої штуки, коли можна до Шевченкових творів приложити цей модерний термін. Чиста штука — бо дійсно „Наймичка“ являється чимсь так чистим, ясным, білим, мов статуя з карарійського мармору. Це наче старша сестра „Катерини“, яка гріх свій покутує не під ледом, а в тихій, святій саможертві. Апотеоза материнської любови, оден з найгарнійших малюнків української жінки, твір писаний у евангельському настрою, без злости, злоби, без усякого людського гріха.

Архитвір.

Зовсім в іншому настрою написаний „Кавказ“, Він присвячений Якову де-Бальмін, зукраїнченому потомкови французької, панської родини, приятелю Шевченка, що погиб в бою з Черкесами.

Увагу поета на долю кавказських гірняків звернув був його приятель Яків Кухаренко, війна, яку Росія провадила на Кавказі від 1843 р. застала його близьче приглянутися до тих людей, що так хоробро боронились перед російськими ширителями культури, а смерть друга дала останній товчок до написання отсего пламенного обжаловання російської нахабности

Стаючи в обороні нещасливих Черкесів, Шевченко боронив волю перед силою, виходив на бій з царатом.

Невміруцій образ Прометей ставав його власним символом. „Кавказ“ — це початок українського прометеїзму.

„Кавказ“, як артистичний твір — несучільний. Початок має повагу якоїсь релігійної псалми. Друга частина (від: „Чурек і сакля“ до: „По закону апостола“) це бистра струя, мов полин гіркої іронії, третя (від: „По закону“), ніби громи, які кидає проповідник на своїх злочинних слухачів, остання-ж (І тебе загнали, мій друже єдиний) сердечна, щира лірика. Звести такі далекі від себе почуття і настрої в одну згармонізовану цілість неможливо. „Кавказ“ вибухає перед читачем як вулкан, що з нутра свого кидає раз полум'я, дим, сірку то знова горячу лаву, в якій стопились всілякі елементи.

По силі, вибуховості, безпосередности „Кавказ“ не має рівного собі твору. Ця поема валить, торощить, палить, вбиває іронією, морозить правдою, спить блискавками порівнань, поки в сердечнім спомині друга не знайде кінцевого тихого акорду. Це зівсім виїмкова річ...

Менше сили, більше зрівноваження й спокою має політично-дидактична поема: „До мертвих і живих і ненароджених земляків моїх“ і т. д. Шевченко звертається тут з докорами до своїх земляків за це, що вони удержуть кріпацький устрій, що не люблять рідного краю, що на чужині шукають для себе вдоволення, значиться не творять власної культури, що не вчаться, так як треба, що не мають свого власного погляду на рідну справу, що фальшиво толкують історію власного народу, що гірше ворога свою власну матір розпинають. А на кінці три прикази: вчіться, пізнайте правду і обніміть найменшого брата, або иншими словами просвіта, наука і братерство, це ліки на нашу тяжку національну недугу.

В „Посланію“ єсть місця великої поетичної краси і сили, єсть вислід енергічної праці ума, єсть охота послужити добрій справі.

„Холодний яр“, (оборона Гайдамаччини) „Маленькій Маряні“, „Псалми Давидові“, прекрасна думка: „Минають дні“, поетичний огляд: „Три літа“, і політичний тестамент: „Заповіт“ доповнюють богату й дорогоцінну спадщину, яку Шевченко з 1845 року оставив своєму народови.

VIII.

Як бачимо отсі останні півтора року, з тої пори як Шевченко у-перве відвідав Україну, він дозрів і виріс понад усякі сподівання.

Такого поета не було досі на Україні — це розумів усякий, це й він сам мусів розуміти.

Це вже не був український кобзар, що оспівує славу й недолю рідного краю, це був облещитель людей неситих, пророк, що прийшов благовістити любов, правду і згоду.

Так на його й дивилися тепер. Його вірші переписували свої й чужі, вчилися їх на-пам'ять, були й такі, що вивчувалися української мови, щоб читати та розуміти „Кобзаря“. На-жаль, багато дечого, що тепер понаписував Шевченко, могло тільки тайно поширюватися між близькими й знайомими поета. Були це переважно нецензурні твори, як нецензурною була тоді в Росії правда.

Саме тоді, як Шевченко став на вершкунку свого вітхнення і промовив огненним словом, немов якийсь ісланець з неба, в Києві склався гурт молодих людей, переважно студентів, що покладали собі завданням ширити визвольні й братолюбні ідеї. Визволити народ з кріпацтва, просвітити його, показати правду й довести до того, щоб утворилася велика славянська спілка, у якій кождий народ мав-би своє самоврядування, а всі разом творили одну велику, кріпку й поступову державу — це в головних нарисах програма Кирило-Методіївського братства.

Батьком цього тайного товариства був, пізніший славний історик, Микола Костомарів, який в серпні 1845 р. перейшов з гімназії в Ровні учителем до I гімназії в Києві, а літом слідуючого року став професором руської історії в Київському університеті.

Сам, не тільки учений, але й поет, зібрав довкола себе гурток молодих ентузіастів, романтиків.

людей, що хотіли щось гарного й доброго робити. Між ними були: Микола І. Гулак, який недавно скінчив був університет в Дерпті й готовився до магістерського іспиту, його свояк Навроцький, учителі: Василь І. Білозерський і Дмитро Пильчиків, дідич Савич, студенти: А. Маркович, Андрузський, Посяда, Тулуп і пізнійший товариш Тараса, славний письменник Пантелеймон Куліш.

Кружок мав статут з 6 §. зредагований Костомаровим і правильник, що складався з 11 точок.

Статут був неначе начерком конституції нової загально-славянської держави-спілки, а правильник між іншими постановляв, що кождий член, приступаючи до товариства, присягає всі свої сили й даровання присвятити здійсненню програми і коли-би він попався у руки гонителів, то товаришів своїх не видасть.

Братчики носили перстені зі словами: „Кирило й Методій, январ 1846 р.“ і мали свою печатку з вигравірованою надписсю: „уразумѣйте истину и истина освободитъ васъ.“

Товариші-братчики збиралися у Н. Гулака і на зібранню на Різдво 1846 був також студент Алексій Петров, син дрібного стародубського урядника, Петров мешкав за стіною, підслухав дещо, здобув собі довірря Гулака і був ним впроваджений на зібрання. Шевченко познайомився з Кирило-Метод. брацтвом мабуть що-йно в маю 1846, а чи був його членом, цього й досі не стверджено. Так чи ні, приймав у йому участь й цікавився долею товариства, яке за час короткого існування вепіло згуртувати коло сотні членів.

ІХ.

Під весну 1846 братчики роз'їхалися. Гулак поїхав у Петербург до ієнату, Савич за гранцію, Білозерський і Пильчиків у Полтаву на вчителів до школи кадетського корпусу, а Куліш у Борзенський повіт в маєток Білозерських, вінчатися з Анною М. Білозерською, пізнішою письменницею Ганною Барвінок. Туди запрошено й Тараса на боярина.

Шевченко раював щастям своїх друзів. Ходячи по світлиці співав свою улюблену пісню: „Ой зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя“,— а співав він так гарно, що гості втихли й зійшлись слухати того співу. Ганна Барвінок до смерті цього співу не забула і ще 26 лютого 1911 р. щирими словами про його згадала.

На тому весіллі постановлено, що молода Ганна віддасть свої клейноди, щоб Шевченко поїхав до Італії вчитися дальше малярства. Шевченко не мав знати від кого гроші на його науку йдуть, бо може-б був такої жертви не прийняв. Все склалось гарно і він в гарному настрою від'їхав із весілля, з гостинної Оленівки до своїх знайомих в околиці. Побув довше в дідича Андрія Лизогуба в Седневі, що те-ж залюбки брався до малярської справи, а звідси, 5 квітня 1847 року, їхав у Київ на весілля Миколи Костомарова, у якого мав бути, як і в Куліша, за старшого боярина.

Їхав убраний по святочному — не причуваючи лиха. На-впаки, перед ним розтвіралися вигляди на гарну й щасливу будучинну. Його ще в лютім 1847 р. іменовано учителем малярства при Київ-

ським університеті і він був певний, що незабаром почне свою працю.

Між тим Петров ще 28 лютого 1847 р. доніс помісничови попечителя учебного округа М. В. Юзефовичови про Кирило-Методіївське братство і подан членів цього тайного товариства. Юзефович, перше всього, поспішився увільнити Шевченка з Археографічної комісії, при якій він був рисівником-співробітником, а 3 марта разом з Петровом явився у попечителя научного округа, де Петров на писмі подав свій донос. Генерал-губернатор Бібіков був тоді в Петербурзі. Туди переслано йому донос і 17 марта передано його шефови жандармів гр. Орлову.

Донос зробив велике вражіння. Це-ж було на передодні революції в середній Європі, а в моменті найтяжшого гнету всякої нової і вольної думки в Росії, тоді, коли там урядувало десять цензур, коли з акафіста до Покрова Божої Матері хотіли вечеркувати деякі слова за їх революційність, коли жалували, що Євангеліє така загально-звісна книжка, а то і його не зашкодило-б перепустити крізь огонь цензурного очищення. Було це тоді, як з університетських курсів усували науку філософії, як на Соловьева гримав міністер, мов на ученика, як Бодяньського заслали в Казань, за це, що він допустив до видання книжки Флетчера про порядки в часах Грозного — тоді як твори Пушкіна й Гоголя називав Дубельт „дранню“ і як законом стала мудрість: „умій стоять передь начальствомъ, а остальное все вздоръ“.

І тоді у Києві думають про якусь славянську

федерацію. сходяться, радять — ні це щось прямо неімовірного! Начальство взялося остро до річи.

Перше всього — братчиків арештовано. Куліша у Варшаві, як вибірався за границю, щоб готовитися на професора фільольогії, Гулака в Петербурзі, Костомарова на передодні шлюбу, інших, де кого понали. Слідство повинно було вестися в Петербурзі, під проводом Орлова й Дубельта, а під оком самого Миколи І. котрому, що динни давали звіт про розвій справи.

Шевченко не знаючи й не прочуваючи нічого спішився у Київ до Костомарова, до його благої „матусі“, до товаришів, до праці в університеті. Які рожеві сподівання снувалися по голові молодого, здорового, повного запалу маляря і поета!

Ось вже і Лавру видно, ось Дніпро... пором... беріг... візок... Нараз, мов із під землі вилізли жандарми й поліцейські.

„Ви Тарас Шевченко?“

„Я. А Чого вам треба?“

„Арештуємо вас“.

І повезли його до Фундукля.

„Що це ви, Тарасе Григоровичу, у фракі і в білому галстуху?“ — спитав його губернатор.

„Я поспішав на вінчання до Костомарова за боярина й тому в Броварах, заки перепрягли конний, я й переодягнувся“, — відповів Тарас.

„Га, куди молодий, туди й жених“ — промовив, всміхаючися Фундуклей і Шевченка відправили в кутузку, до якої запроторювали найгірших злочинців, приловлених на горячому вчнику.

Сталося це 5 квітня 1847 року.

Шевченко знова опинився в неволі.

На другий день в товаристві квартального надзирателя Грішкова і одного жандарма виправлено Тараса Шевченка до Петербурга, де під боком царя мало бути переведене слідство.

У дорозі Шевченко поводився певно й спокійно, навіть жартовливо, так, що на одній стації смотритель питав, хто кого везе в арешт — Шевченко Грішкова, чи Грішков Шевченка?

Х.

За той час, як Шевченко їхав у Петербург „III атделеніс“ післало письмо до президента Академії Художеств, герцога Максиміліяня Лейхтенбергского з питанням, чи Шевченко „находиться й нині при академії“ і яка там про його гадка?

На це герцог відповів шефови жандармів гр. Орлову, що Тарас Шевченко став 1845 р. вольним артпестом і що він тепер від академії не зависить. Цей сам Шевченко, (писав герцог), складає також українські вірші, які подобаються людям, що блище знайомі з Україною. „Він був заєдно чоловіком моральним, може дещо надто мрійливим приклонником української старовини, але на всякий спосіб нічо небезпечного про його до відома академії не доходило“.

Шевченка доставлено в „III атделеніс“ дня 17 квітня 1847 р. Разом з ним привезено й ті його твори, листи та рисунки, які знайдено у його під-

час трусу. Між віршами був „Сон“, а між листами попався оден від Квітки, у якому знаменитий український повістяр прозивав Росіян „дурними кацапами“. В інших листах Шевченкові знайомі величали Тараса „останнім козаком“, а навіть „отаманом“.

При трусі знайдено також три пістолети.

Це був обтяжуючий матеріял.

Дня 21 квітня переслухано Шевченка. Він заявив, що до „Славянського Общества“ (себ-то до Кир. Метод. брацтва) не належав і тому його статута й програму праці не знає. Українські вірші писав, бо вони подобаються його землякам. Ще в Петербурзі чув він „дерзости п порицання на Государя и Правительство“, а на Україні побачив нужду і страшний гніт селян від дідичів, посесорів та шляхтичів-економів і все це діялося і діється іменем Царя і правительства. Тому не міг мовчати.

Дня 15 мая поставили Шевченка око-в-око з Андрузським. Цей зізнавав, що обжалований Тарас Шевченко був представником скрайних Українців у брацтві, яке хотіло повернути Гетьманщину і що діяльність того брацтва з виїздом Шевченка з Київа втихала, а з приїздом оживлювалася. Шевченко з усіх гетьманів найвище ставив Мазепу а на вечерах у Костомарова читав „насквільні стихи“.

Слідство тяглося більше місяця. Вели його найвищі й найвправніші царські слідчі, Генерал-адютант граф Орлов, шеф жандармів і начальник III

відділу та Генерал-лейтенант Дубельт, начальник штабу корп. жандармів. Вели, розуміється, при помочі всіх тоді так гарно випрактикованих способів: підступу, деморалізації, терору. Орлов тупав ногами, кричав і страшив карою смерті.

Коли додати цей настрій, яким обдають інтелегентного молодого чоловіка холодні та гідкі мури в'язниці й умови в'язничного життя, то зрозумілим буде, чому деякі з обжалованих упали духом.

Але Шевченко держався кріпко (та ще й других піддержував, особливе Костомарова. „Не журись, казав до його, ще ми будемо разом жити!“

І віршів не кидав писати. Повстало їх у цитаделі 13.

А саме: Ой одна я, одна — За байраком байрак — Мені однаково — Чого ти ходиш на могилу? — Три шляхи — Н. І. Костомарову — Вечір — Не спалося — Рано в-ранці новобранці — В неволі тяжко — Чи ми ще зійдемося знову! — Понад полем іде, не покоси кладе.

Чудова збірка!

Від пісні: „Ой одна я одна, як билинонька в полі“ до грізного образу: „Понад полем іде, не покоси кладе“ — яка широка скаля гадок, почувань, образів! А по-середині величава думка: „Мені однаково“ — наймогутнійший вислів патріотизму в цілій українській літературі, вірш, якому рівного нема. Що станеться зі мною, чи пустять мене з тюрми, чи може доведеться в снігах на чужині, і в забуттю, ще зимнійшим від снігу, на віки заснути — однаковісенько мені!

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять лукаві, і в огні
Її окрадену збудять
Ох, не однаково мені!*

Тільки чуття, таку глибоку думку про саможертву одиниці для добра народу таким звичайними висловити словами, це мало кому і мало коли у світі повелося. „Називаюся мільон, бо за мільони терплю“ — кличе Міцкевич, виступаючи на бії за долю свого народу з всемогучим Богом. А Шевченко без гесту героя, без патосу артиста, як чоловік, і тільки чоловік, із серця переповненого жалем немов говорить: мене нема, я єсть тільки турбота про долю рідної країни.

І дійшовши до тої точки самовідречення він дякує Богові, що нема у його близької людини, яка його зневолила-би пам'ятати про своє „я“

*Молюся, Господи, молюсь,
Хвалить Тебе не перестану,
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани.*

У мурах цитаделі переходить Шевченко процес самоосвідомлення. Глибоко, дуже глибоко зазирає у власну душу, очищується сам в собі, в своїх думках, в своїх могучих переживаннях, мов золото в огні і з того психічного процесу виходить суцільним, чистим, божеськи правим. Що було буденного, звичайного, пилом припорошеного, паде із його душі, остається серце велике, любяче, чисте мов хрусталь.

Не клене ворогів, що позбавили його волі, не лихословить їх, не кличе кари, лиш прощає їм з великим, самотнім сумтком, що „не в Україні буде жить, людей і Господа любить“.

І не тільки сам дійшов до такого, евангельського погляду на світ і людей, але й товаришів недолі за собою кличе:

*Годіть,
Смирітєся, молітєсь Богу,
І згадуйтє одєн другогє!
Своєю Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!*

Кращої ради не міг ніхто тоді дати тій громаді молодіжи, що переживала пекло „московської тортури“. Гнулася душею, ломилася у собі, оден на другого ставав, товариш на товариша піднімав руку — якуж велику ціну мала для них така проста, а глибокоумна порада! І не тільки для них, для тих 10 братчиків у петербурській цитаделі, але й для численних пізніших мучеників за правду й волю і для цілих поколінь українських діячів. І нині кращої ради над отсе просте, а правдиве: „свою Україну любіть!“ — годі для українського народу підібрати...

В цитаделі росте Шевченко у величя думки й чуття, стає поетом, свідомим свого „я“ — супроти світа, життя, людей...

Слідство не зломлю його, а скріпило в собі...

Врешті граф Орлов предложив цареві дуже

просторий, вичерпуючий доклад. на якому собственною рукою Ево Величества дня 28 мая 1847 р. дописано одно-одинокє слово: „исполнить“.

Слово, яке рівналося згибови пальця в діл, яким римські цісарі в Колізею рішали про смерть і життя безталанних глядіяторів.

В докладі Орлова було сказано про Шевченка, що він „замісць, щоб вічно плекати в своїй душі благовійні почування до осіб, Всемиловивійшої родини, яка зволила викупити його з неволі, складав українські вірші, сильно бунтарського змісту. В них він, то плаче над поневоленою, безталанною Україною, то вихвалює козацькі вольности за часів гетьманщини, то неімовірно сміло клеветє та жовчію плює на членів Імператорського дому, забуваючи, що це його добродії. Крім того, що все заборонене принаджує людей слабого характеру, Шевченко придбав собі поміж своїми земляками славу знаменитого, українського письменника і тому-то його вірші двічі шкідливі й небезпечні. З улюбленими віршами на Україні могли-б зародитися а там й вкорінитися переконання. про мнїмі гаразди часів гетьманщини, про те, що вернути отей часи було-би щастєм і що Україна могла-би істнувати як окрема держава. Дивлячись на надзвичайне поважання всіх українських славяністів до Шевченка й до його творів, з-разу думали ми, що був він, коли не діячем помежи ними, так орудям, яким вони хотіли похіснуватися у своїх намірах; та, з одного боку, наміри ті не були такі то важні, як з першого разу виглядаю, а з другого,

Шевченко став писати свої бунтарські твори ще з 1837 р. коли славянські ідеї не займали київських учених; і слідство ціле дозасує, що Шевченко не належав до Українсько-славянського товариства, а працював окреме, захоплюючися своєю власною зіпсутістю. А всеж таки ізза бунтарського духа і через сміливість, яка переходить всякі границі, треба його вважати одним із важних винуватців“. А дальше каже граф Орлов у своїм докладі, що справу переведено дуже строго, і можна бути переконаним, що вона зівсім вичерпана, що й сліду українсько-славянського товариства не осталось і що з арештованням Шевченка й Куліша відпали Українофілам найдіяльніші сили, чого однак не можна сказати про Славянофілів в-загалі, про яких буде поданий окремий найпідданніший доклад.

На основі такого предложення граф Орлов визначує на десятьох обжалованих всілякої міри карри. А для Шевченка придумує таку: „Художника Шевченка, за складання бунтарських і у великій мірі непристойних віршів, як людину кріпкої будови тіла, вислати рядовим в Оренбурьський окремий корпус, з правом вислуги, поручивши властям, щоб пильно його берегли та щоб він ніяк не міг писати бунтарських і пасквільних творів“.

На присуді власною рукою олівцем дописав цар Микола: „Під найпильніший догляд, заборонивши писати й рисувати“.

30 мая Шевченка й товаришів прикликано, щоб вислухали, як гр. Орлов казав, милосердного присуду.

Яке вражіння зробив отсей дійсно милосердний присуд на нашого поета, бачимо з вірша „По-над полем іде“, написаного тої самої днини, себ-то 30 мая 1847 р.

Вірш овіяний якоюсь тавмною грозою, але мужеський і спільний, навіть своїм ритмом. Поет розуміє, що над ним повисла важка рука деспота, що засуджено його на повільну смерть, але він не плаче, не гнеться мов лоза, лиш кидає грізне мemento, що та-ж сама смерть і царів не минає.

Він не унав духом, як деякі з його товаришів, лиш остався невгнутим, як оден із них — Гулак.

В паперах III. отд. єсть урядове письмо, немов-то Шевченко „выражалъ глубочайшую благодарность“ за кару, яка його постигла і виявляв „искреннѣйшее разскаянiе“, але того письма поет наш не підписав, це мабуть фальсифікат, скомпонований у відомих жандармських цілях.

XI.

По оповіщенню наймилостивішого присуду Шевченка передано з опіки „третьаво атделенiя“ в розпорядок воєнного міністерста, а це відправило його з фельд'єгером Віддером з Петербурга в Оренбург.

31 мая, ранком, випроваджено його з тюремної келії й посаджено на віз. Сідаючи, глянув поет на тюремні вікна і в одному з їх побачив свого друга, Миколу Костомарова. Зняв шапку й привітно всміхнувся.

Заторохтіли колеса й віз пустився в далеку дорогу. За десять діб переїхав Шевченко з фельд-

егером майже 2000 верст, заїхавши тільки одного поштово коня. Пяти, їсти, відпочивати можна було тільки тоді, як перепрягали коний.

Так дуже спішилися вивезти в безпечне місце небезпечного українського співця — бунтаря.

9 червня був він уже в розпорядженню команди окремого оренбурського корпусу. 11 червня від заступника неприємного команданта цього корпусу, начальника 23 піхотної дивізії, генерал-лейтенанта Толмачева вислано до міністерства війни таке звідомлення:

„Вашій ексцеленції маю честь донести, що виражений за № 303 під дозором фельд'єгера Віддера рядовий Тарас Шевченко, відданий у військову службу з художників С.-Пет. Академії за складання бунтарських творів, наспів у Оренбург 9 червня в 11 годині з-полудня і зачислений до 5 оренбурського лінійного баталіона та що над ним заряджено найпильніший догляд“.

В Оренбурзі перебувало тоді чи-мало Поляків-засланців, а з Українців був Лазаревський, Сергій Левицький і другі. Було це прямо місто засланців. У Лазаревського зібрались Українці та щире вітали звісного свого поета. Після петербурської тюрми, та після декілької їзди поет відпочав душею та на-жаль він навіть в Оренбурзі не міг довго оставатися. Пятій баталіон стояв тоді в кріпості Орськ, в глухій пустині, 267 верст від Оренбурга на схід, в степу, й туди виправлено Шевченка і приміщено в касарні кріпості дня 23 червня 1847 року.

Тут зміряли Шевченка (2 аршини й 5 вершків),

записали рядовим у 5 лінійний баталіон, дали йому номер (191), дали військовий, затісний на його одяг, і заставили нести зненавиджену військову службу.

ХІІ.

Так почався для нашого поета його похід на Голгофту. Вже це одно, що його закинуто з любові, гарної України в погані, пусті степи, було для його великою карою. Шевченко був маляр і поет, любив природу, любив гарні краєвиди, а тут кругом його була німа для уха і мертва для ока пустиня. Шевченко був патріот, для його велику вагу мали могили, руїни, свідки слави-дідівщини, він залюбки оглядав їх та описував у своїх творах, або малював у образах. А тут, куди неглянь, усьо чуже, скучне, нецікаве.

Шевченко був вдачі живої, товариської. Він над усе в світі любив товариство добрих, гарних, умних та освічених людей. І людей таких стрічав він у Петербурзі, в Києві, скрізь, де не повернувся. За ті, не довгі літа волі, які він пережив, скільки — він їх пізнав! А тут товариство вояків, зіпсутих службою і неволею, або людей, які у військову службу попали прямо за злочин.

Шевченко цілою душею ненавидів військової служби, отсеї безглуздої муштри, яка замість вишколювати доброго жовніра, давала тільки нагоду тупоумному офіцерови, або до шпіку й кости зіпсутому унтерови придиратися до безталанної жертви-салдата та знущатися над ним. О скільки-ж це знущання було діймавійше, коли жертвою не-

освіченого унтера являвся такий високоосвічений інтелігент, яким безперечно був Тарас Шевченко. Шевченко любив у життю не вибагливу, але гарну й чисту обстанову. А тут? Бруд і нехарство, бійка і лайка, непристійні співи й сороміцькі дотепи, — одним словом: казарма.

Ні, справді, сам діявол не міг для його придумати страшнійшої кари!

А вже найгірше дошкулювало йому те, що не міг писати й малювати. На це він і найчастійше нарікав та жалувався. „Писать заборонили за те, що писав я бунтарські твори, але за що-ж заборонили мені рисувати?..... Дивитися на предмет, а не мати спромоги, нарисувати його — це-ж мўка!... Коли-б мені вільно було рисувати, то я-б і в сірій шинелі не тужив, поки не дотягнув-би до могили“.

О дозвіл рисувати старался для його його приятелі. Вже з початком 1848 року, питається Третьє атделеніє оренбурського коменданта, В. А. Обручева, як веде себе Шевченко і який „образъ его мыслей?“ Відповідь випала прихильно. Комендант баталіону, Мешков, відповів що Шевченко веде себе гарно і що він заслугує, щоб дозволено йому рисувати. Але відповідь пішла урядовою дорогою, а така дорога була безконечно довга.

Тим часом оставалося одно: ждати і страдати. А що непереможна сила тягнула Шевченка до писання і рисовання так він почав братися на способи, щоб обійти страшний царський присуд. Крадьки писав, „дрібненько мережав свої книжечки“, та, щоби хто не побачив, ховав їх за халявою.

Так з'являлися невольницькі думки Тараса Шевченка, твори незвичайної краси, короткі, прості, а сильні своїми гадками й почуваннями. Серед воночої казарми розцвіталися квіти, буйні, кольоритні, ароматні. Ось вони: „Думи мої, думи мої, ви мої єдині!“

*Сонце заходить, гори чорніють, — Мені тринадцятий минало, —
Згадайте, братія моя, —
Не гріє сонце на чужині, — Оден у другого питаєм,
— Самому чудно, — Ой стрічечку до стрічечки,
— То так і я тепер пишу, — А ну-мо знову віршовать!
— Ой гляну я подивлюся.*

*Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє:
Радіють люди що обточинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну,
.
Чорніє поле, і гай, і гори.
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре, — і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже й на Україні?*

Усьо, чим гарна українська земля, небо, природа, люди, побут, — являється тепер перед безталанним поетом у повній величі, мов щось найдорожчого в світі, найсвятішого, єдиного, а втраченого на віки.

І читаючи отсі думки, ми маємо вражіння, немов поет, на перекір судьбі, те що втратив у життю, творить у пісні. Втираючи невольницькі сльози він згадує свої давні, благі літа:

„Де, як, і що робилось?
Було що справді, а що снилось?
Які моря перепливав?
І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на камні
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв.
І все то, все то в Україні?“

А згадавши поет мав одно одніське бажання:

*Коли небудь,
Хоч на старість стати
На тих горах окрадених,
У маленькій хаті;
Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах!*

Невольницькі думки Тараса Шевченка це дрібні, але дорогоцінні архитвори української поезії, і не тільки української, бо і в світовій літературі мало таких гарних, щирих, таких безпосередніх творів. Поет, запроторений в чужі, далекі степи, відтятий від свого товариства, від літературного світа, не маючи певности, чи його поезії попадуться коли-небудь у руки ширшого, читаючого загалу, пише їх неначе з другого світа, оставивши за собок, гень далеко всяку увагу на критику, на смак літературний, на різні життєві поррахунки. Це розмова

*„Де, як, і що робилось?
Було що справді, а що снилось?
Які моря перепливав?
І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на камні
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв.
І все то, все то в Україні?“*

А згадавши поет мав одно одніське бажання:

*Коли небудь,
Хоч на старість стати
На тих горах окрадених,
У маленькій хаті;
Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах!*

Невольницькі думки Тараса Шевченка це дрібні, але дорогоцінні архитвори української поезії, і не тільки української, бо і в світовій літературі мало таких гарних, щирих, таких безпосередніх творів. Поет, запроторений в чужі, далекі степи, відтятий від свого товариства, від літературного світа, не маючи певности, чи його поезії попадуться коли-небудь у руки ширшого, читаючого загалу, пише їх неначе з другого світа, оставивши за собок, гень далеко всяку увагу на критику, на смак літературний, на різні життєві поррахунки. Це розмова

з власним своїм серцем, і з Богом душевна сповідь, поезія — і більш нічого.

Та не тільки короткі думки зацвіли запахуючими квітками на сторінках захалавної книжечки, в Орську написав Шевченко також декілька більших творів.

Перший з них, це поема: „Княжна“.

Мотив, той що у драмах англійського поета Шеллі (Родина Ченчіх) і польського Юлія Словацького: Беатріка Ченчі. І в них і в Шевченка героєм являється магнат — деспот, який маючи за собою мастки, власть, значіння і не оглядаючися на нічо, стає з чоловіка впродом, звірюкою і в гріхах своїх паде все нище, і нище, не спиняючись навіть перед, страшною, поганою кривдою своєї власної дитини.

Час минає,

А потім крик, а потім сват

І плач почули із палат, —

Почули совь... Потім знову

Ще чуть нічого... І в той час

Скирти і клуня зайнялись —

І зорі зникли...

Осоромлена донька підпалила палати власного батька і пішла в монастир... І вмерла тут...

Сумна й грізна поема. Шевченко не раз описував кривду, яка діялася нашим селянським дівчатам від панської сваволі, тут доторкнувся він того самого гріха, тільки ще тящого, бо содомського, в мурах панського будинку, в княжій сімї. А гріх цей виростає перед нашими очима на ґрунті того самого несправедливого суспільного устрою, тих

нездорових побутових відносин, де одиниця, п'яна багатством, владою, значінням перестає числитися з божими й людськими законами, де нехтується святе чуття любови для лакомства лукавого, для заспокоєння грубих інстинктів.

*Не весело на світі жити,
Коли нема кого любити.*

Отсі знаменні слова вплітає поет в стрічки своєї поеми, немов пересторогу для людей, які, щоб вдоволювати власне тіло, насилують серце своїх ближніх.

*Як-би розказати
Про якого небудь одного магната
Історію-правди, то перелікати
Саме пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувати.*

Каже Шевченко в другій поемі, написаній в Орській кріпості, в поемі „Іржавець“.*)

Історія безталанної княжни, це як-раз така історія — правда, якою можна-би й старого Данта здивувати.

Поемка „Іржавець“ заснована на народньому віруванні, немов-то образ Пресвятої, який Запорожці, вернувшись з Криму, поставили в мурованім храмі в Іржавці, плаче ревними сльозами за колишньою Січею, гетьманщиною та за козаками.

*) Примір, як Шевченко доповнює у новій поемі думки, висказані давніше, як новий твір навіязує до давнішого. Ще оден доказ, що „Кобзаря“ треба друкувати хронологічно, не інакше.

*Кобзарі нам розказали
Про війни і чвари,
Про тяжке лихоліття,
Про люті кари,
Що Ляхи нам завдавали,
Як нас розпинали,
Що-ж діялось по Шведчині, —
То й Ляхи-б злякались,
Оніміли-б з переляку
П'яні небораки!
От так її воеводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли...*

З „Иржавця“ бачимо, як критично, і як сміливо ставився Шевченко до історичних подій. Коли українські письменники до Мазепи й Петра відносилися (дуже обережно, або й ставали проти Мазепи, то Шевченко не боявся сказати правду. Він назвав Петрових воеводів собаками, котрі рвали й гризли Україну. Тим що Петро творив з бідним українським народом після полтавської битви, можна-би, по словам Шевченка, навіть і Ляхів злякати, можна-би довести їх до того, що вони, п'яні небораки, оніміли-б з переляку!*)

Треття поема, написана в Ореській кріпості, це безсмертний „Чернець“.

*) Так само ставився Шевченко до Петра й до полтавської події ще й раніше, в поемах „Сон“ і „Великий льох“. Підчас процесу Кир. Мет. брацтва виявилось, що він Мазепу найвище поважав і цинив з усіх гетьманів... Мазепинець...

*У Київі на Подолі
Було колись і ніколи
Не вернеться, що діялося,
Не вернеться сподіване...
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись
Таки буду виглядати,
Жаю серцю завдавати.*

Каже поет у вступі, заявляючи таким чином свою непохитну віру, у поворот минулого, в поворот української волі, самостійності, власного свого державного устрою. І сподівання свої вяже він з постаттю Семена Палія, запорожця. В першій частині поеми маює нам Шевченко живий, кольоритний образець, як старий запорожець іде в монастир спасати душу. В другій ставить нам перед очі велику постать патріота, який навіть у монастирських мурах, навіть тоді, коли йому смерть зазирає в очі, не кидає турботи про рідну землю.

*Бере письмо святе в руки,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає.*

Музика... танці... і Бердичів... кайдани брязкають... Москва... Бори, сніги і... Енісей... І покотилися з очей на рясу сльози...

Ні, він не годен забути своєї Борзни і Хвастовщини, не годен для спасення душі забути рідної України.

*До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін; чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,*

*Перехрестився, чотки взяв...
І за Україну молилась
Святий чернець пошкандибав.*

Отсей портрет Палія в монастирі, це безперечно оден з найвеличавійших, з найбільше артистичних малюнків Шевченка. Правда, що деякі черти нагадують нам самого Шевченка, (як нагадує Монна Ліза свого творця Леонарда да Вінчі), деякі відгукнуться в пізнійшій поемі Франка: Іван Вишенський, але цілість виринає перед нами, мов з'ява, мов воскресення із мертвих. Без сильного, артистичного зворушення Українець не годень читати „Черця“, хочби читав його разів сто.

За „Черцем“ написана „Хустина“, прегарна своєю формою і тим чисто народнім поетичним настроєм.

*Ведуть коня вороного, —
Розбиті копита,
А на йому сиделечко
Хустиною вкрите.*

Багато біографічного матеріалу містить у собі поетичний лист: А. О. Козачковському. Тут пригадує собі поет, як він колись крився перед учителем дяком, мережаючи маленькі книжечки і як тепер, на старість, мусить знова з своїми віршами ховатися. Пригадує собі, які то у нас стени і які тут, описує своє життя в казармі і кличе „Не дай, Боже, в чужім краю, згинуть у неволі“...

В Орську написана також „Москалева криниця“, поема про праведного Максима, чоловіка без жовчі і без злоби, справжнього христіянина, який навчився найбільшої науки—ближнім прощати. У наймах

виріс, тяжкою працею доробився копійчини, оженився. Та лихі люди позавидували добра: хату спалили, жінку звели; пішла з москалями. Максим не мстився, не зненавидів людей, ні, навпаки,—колі його швагра, сина удовиці, постригли в рекрути, пішов його вивручати. У війську навчився письма, набрався досвіду і вернув калікою в село. Помагав ближнім, навчав їх милосердя, любови, прощення, „і собаки не кусали Москаля Максима“.

А щоби прислужитися громаді й оставити по собі якусь трівалу пам'ятку, викопав власними руками криницю.

*Оттак живить, недоуки,
То й жить не остине*

кінчать поет свою поему, цікаву не тільки малюнком по євангельськи праведної — і людини, але також і формою. Оповідання йде під диктат і переривається діяльогом, між тим що диктує і тим що пише. Тема про праведного Максима видимо зацікавила поета і він до неї верне в кілька літ пізніше.

Останній з більших творів, написаних в Орську, це „Варнак“.

У формі оповідання розкриває поет перед нами трагедію недомученого варнака.

Він родився в одному селі над Іквою, а виріс у панських покоях, куди його забрали, паничам на іграшку. Там і читати навчився. А як паничі пішли у гвардію, вернув до свого діла, до праці на рілі. Покохав сусідову дочку й думав женитися. Та не довелось. Приїхав панич і осоромив дівчину. Тоді у серці покривдженого парібка зродилася ідея

крівавої пімсти. Кинув рало й пішов у писарі. Два роки писарював і за той час дібрав собі „добрих хлопців“ — товаришів. На третій рік приїхали паннічі женитися.

*Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій.
Як молодії ті були...*

А він їх напав, як вертали від вінчання з ко-стела, і—перерівав. А тоді пішов із товаришами шу-кати нової хати в зеленій діброві. Три роки напа-дав, мордував, різав, аж остогидло. І отсе, щоб не нудить світом, думав себе самого зарізати. Вже вийшов був з ножем у халяві з броварського лісу, щоб зарізатись та, коли глянув на наш сьвятний Київ, на його церкви, на це святе диво — нараз, мов переродився.

*Подивився кругом себе —
І, пережрестившись.
Пішов собі тихо в Київ
Сьвятим помолитись,
Та суда — суда людського
У людей просити“.*

А людський суд загнав його варнаком аж над Єлек... „Варнак“ це противенство до праведного Максима, чоловік з гарячою кровю, прпстрасний, мстивий. А прецінь — оден момент — і з ним діється чудо. Він перероджується у собі. Це чудо творить образ святого нашого Київа.

Отсе переглянули ми твори, написані в Орську, протягом одного року, від весни 1847 р. до весни 1848 р. Як бачимо, період часу незвичайно плідний, не дивлячись на погані життєві умови. 1845, найплідніший рік у життю Шевченка. Тоді побут на Україні, знакомство з гарними людьми, великі сподівання впливали на те, що Шевченко так багато творив, тепер несподіваний, страшний удар, неначе відчиняв джерело дум і пісень.

Від 1845 — 1848 рр. це час, коли Шевченко доходив до верхів свого поетичного розвитку, час, коли він був найсильніший, коли мав найбільшу охоту творити. І безперечно, що період цей міг був потривати довго, цілі десятки літ, бо поет наш був чоловіком спльним, здоровим, енергічним — та якраз тоді лиха доля поклала на його свою жстоку руку, привалила каменем неволі живу струю поезії — привалила на довго, на десять літ.

Кривди, яка таким робом сталася для нашої літератури, культури, для розвитку українського життя, повернути й направити ніяк не можна. Це втрата, якій немає ціни.

ХІІІ.

Весною 1848 р., Шевченка вирядили ще далі на південь на Аральське озеро. Їхала туди військово-научна експедиція для розслідів Аралу і його берегів. Провадив її капітан-лейтенант Бутаков. Йому приділено під-офіцера Вернера для ботанічних й геологічних студій, а Шевченка для рисування карт і видів.

Експедиція мала характер воєнного походу. Дві роти жовнірів, дві сотні уральських козаків, Кіргізи, гармати, верблюди.

В степу було гарячо, курява закривала світ, Але ранки лучалися чудові; безкрайї степ, застелений сріблестим ковилем, ніде ані куща, ні балки, нічогісінько.

Мимо трудів і втоми Шевченко з-разу почував себе добре. Нові вражіння, невидані краєвиди, спромога писати й рисувати. Офіцери поводитися з ним гарно, ділилися хлібом, сіллю і походним шатром.

19 червня табор прибув до Раїма і став збивати судна, щоб пуститися на озеро-море.

Готово! Парус розпустили...

Посунули по синій хвилі

Поміж Кугою в Сир Дарю,

Байдару, та баркас чималий...

Плавання по Аральському морі скоро надокучило Шевченкови. Вода у йому погана, мов сонна і небо над нею не цікаве, мов невміте. По морі плавають острови з перегнилих, водних рослин. На одному з них Шевченко, відбившись від товариства, мало їй не остався на-віки. Понав був у таке душевне отупіння.

І воздух тутешній не добре впливав на поетове здоровля. Став недомагати. Запустив довгу бороду — старівся передчасно.

Першу зиму перебув в Раїмськїм укріпленню та в форті Кос-Арал. Тут працював дуже пильно над новими своїми творами. Тут написані: *Царі,*

Титарівна, Марина, Чума, Сотник і багато дрібних ліричних творів, великої літературної вартости.

У вступі до „Царів“ каже поет, що наскучили йому отсі пани, паничі та покритки, що рад-би він на коронованих головах своєю доскому зігнати.

І зігнав.

Давид і Вирсавія, Амон і Фамір, Давид і Самантянина, Володимир і Рогніда — цілі драми, страшні, грізні, кєрвавi — пересуваються перед очима читача.

А крізь них снується давна нитка: „де нема святої волі не буде там добра піколи...“ Навіть у палатах царів, навіть там, де здавалося-б життя повинно бути розкішне.

Особливе цікава IV^а пісня, Рогнідь й Володимир.

*За Полоцьком, неначе жмара,
Чорніє курява. Біжать
І отроки й старі бояри
Із Литви князя зустрічать,
Сама Рогніда з Рогволодом
Пішли з дівчатами, з народом.*

Шевченко дав доказ, як він умів вслухатися в голос нашої давнини, як умів підібрати мову, ритму до образу з нашої минувшини.

„Титарівна,“ це поема з тих часів, коли ще в нас борці ходили. Тоді бідний парібок Микіта полюбив багату титарівну, а вона насміялася з його. Та тяжко спокутувала цю провину. Микіта пішов з села, а на четвертий рік вернув у синій шапці і в жупані — вернув борцем. Почав ходити до титаря у садочок. Скінчилося тим, що титарівна привела дитину і положила на цямрині.

*А Микита
Виліз із камни,
Тай й укинув у криницю.*

Зійшлася громада і присудила живою похоронити титарівну.

В поемі „Марина“ вертає Шевченко до давнього мотиву, до насилля пана над дівчиною кріпачкою.

Пан взяв дівчину Марину до двора, приборав, годив, та за це домагався любови.

Вона якийсь час терпіла, а там — зарізала пана, а палати з димом пустила.

„Чума“ це реальний і дуже плястичний малюнок чуми на Україні. Замовкли дзвони на дзвіниці, сумують комни без диму, а за городами, за тпном могили чорнії ростуть.

Село

*На-він замовкло, оні.мі.ло
І кропивою поросло
Гробоконателі ходили,
Та й ті під хатами лягли.
Ніхто не вийшов в-ранці з хати,
Щоб їх, сердешних, поховати, —
Під хатами і погнили.*

Це оден з крапцх Шевченкових малюнків.

„Сотник“ це на-пів поема, на-пів драма. Мотив дещо скидається на Дон Карльоса й на Словацького „Мазепу“. Батько хоче женитися з виховницею, а вона любить його молодого сина. З ним і втікає.

Драматичні частини мають багато життя (рзомова Насті з сотником, сина з батьком, дівчини з

сотниченком), епічні партії невикінчені, монольоги сотника переходять в оповідання поета та в його дидактичні міркування.

Найкраще що Шевченко написав у Кос-Аралі це — думки.

*Немає гірше, як в неволі про волю згадувать...
Як-би зустрілися ми знову, — І небо не вмите, і
заспані хвилі. — І знов мені не привезла нічого пошта
з України! — За сонцем хмаронька пливе, — Заросли
шляхи тернами, — І золотої й дорогої.*

Деякі з них, як ось: І небо невмите, За сонцем хмаронька пливе, Заросли шляхи тернами, належать до Шевченкових архитворів.

Глибоке, щире чуття, цікава, ясна думка знаходять собі вислів ядерний, простий, сильний — рівно добрий і тоді, коли поет промовляє плястичним образом і тоді, коли музикою передає настрої.

В Кос-Аралі Шевченко лірик бере рішучо верх над Шевченком епіком.

Коли всі твори, написані протягом року в Кос-Аралі порівнав-би хто з золотим вінцем, який собі поет викував на свою мученицьку голову, то такі вірші, як „Ой люлі, люлі“, або „Ой чого ти почорніло“, треба-б назвати жемчугами у тій артистичній короні.

XIV.

Першого листопада 1849 р. вернув Тарас Шевко з експедиції до Оренбурга, а Бутаков подав рапорт, що Шевченко потрібний йому тут, щоб викінчити рисунки з Аральського моря, які мали бути предложені воєнному міністерству.

Крім того стали добрі люди старатися, щоб поетови дозволено було писати й малювати.

Навіть начальник оренбурського краю В. А. Перовский написав до Дубельта письмо, в яким зсилався на те, що Шевченко веде себе добре, що брав корисну участь в експедиції, що хоруге на скорбут, отже заслугує на те, щоб йому зроблені були деякі пільги.

І сам поет написав 10 січня 1850 р. письмо до Дубельта, у якому каже: „Благаю одної ласки — дозволу рисувати. Я на мойому життю нічого грішного не рисував. Свідком мені Бог. Ви, як сліпому створите мені очі і оживете душу“.

Між тим жилося поетови в Оренбурзі не найгірше. Він мешкав не в казармі, а в домі К. И. Герна, адютанта Обручева. Не робив військової служби, ходив у цивільній одежі, обертався в інтелігентнім товаристві, особливо Поляків, яких тут перебувало тоді чи-мало; на засланні. З деякими сприятелювався Шевченко.

Такі життєві умови сприяли літературній праці. Зпід Тарасово пера поплили нові, гарні твори.

Личу в неволі дні і ночі —

І лік забуваю!

О, Господи! Як-то тяжко

Тії дні минають!

А літа плвуть за ними,

Плвуть собі стиха,

Забірають за собою

І добро і лихо...

Це оден з кращих автобіографічних віршів по-

ета, який дуже добре передає нам тодішній його душевний настрій. Якась тиха резигнація, якась ніби далека надія, а серед них постанова жити й працювати.

*Нехай, як буде, так і буде
Чи то листи, чи то брести,
Хоч доведеться розлястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.*

Перед ним з'являється навіть, мов фата-моргана, привид власної хати над Дніпром і безталанної, першої любки, Оксани, і сімейного життя, до якого заєдно скучав поет, привид, — який на-жаль так і остався привидом, нездійненою поетичною мрією.

*Я тільки хаточку в тім раї
Благав, і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.*

Серед таких умов і серед такого-то душевного настрою написана в Оренбурзі одна з кращих Шевченкових поем, „Петрусь“. Це поема любови безталанної генеральші до пастушка Петруся. Генеральшу насильно віддали були за старого, нелюбого Генерала. Але любов домагається своїх прав — генеральша полюбила Петруся і, хоч як старалася це „грішне почуття“ вбити в своєму серці, хоч і до Київва на прощу їздила — не помогло.

*Не їла три дні й не пила,
Вернувшись з проці, і три ночі
Не спала; впали карі очі,
Засохли губи, і в-ночі*

*Щось ходя шепче, сміючись.
Аж тиждень так собі нудила,
А потім трути розвела
І генерала напоїла
Та й спатъ упоравтись лягла.*

Приїхали судові і підзор пав на генеральшу.
Та тоді безталанний Петрусь узяв вину на себе.

*Я зробив,
Я генерала отруїв,
А ви не знаєте нічого!" —*

За те заслалц його в Сибір.

*Моїте Господа, дівчата!
Моїте Господа, щоб мати
І вас оттак не завдала
За генерала, за палати,
І вас оттак не продала
Любітєсь, діточки, весною!...
На світі є кого любить
І без користи, молодю,
Пренепорочною, святою,
В ма-ій хатині буде житъ
Любов та чистая, і буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині.*

В „Петрусью“, як і в багато інших своїх творах Шевченко стає в обороні святої, вольної, непримушеної любови, як основного каменя щасливого життя людини. Де насилують отсе природне почуття — там про добро й мови бути не може, там заєдно діло кінчиться злочинном, трагедією — бо насила над любовю, це злочин, а злочин тільки злочин родить...

Неначе контрастом до вірша: „А я так мало, небагато благав у Бога“, являється автобіографічний твір: „Як-би ви знали паничі“, у якому поет змалював чорними, але правдивими красками свою батьківську хату і свої сімейні відносини. Не-мало автобіографічного матеріялу криється також у другім творі: „Буває, в неволі иноді згадаю“ а також у прегарній думці: „І станом гнучим і красою“.

„Огні горять“ та „І досі сниться“ це знова такі дрібні а великої ціни архитвори Шевченкової лірики, як і давнійші думки з кос Аралу — алмази у його поетичньому вінку.

XV.

Саме в ту ю пору, як Шевченко сподівався, що старання добрих людей принесуть деякі полекші для його, лиха доля готовила йому новий, найстрашнійший удар. Прапорщик Ісаїв з особистої пімсти зробив донос на поета, що він, не дивлячись на царський присуд, який заборонював йому писати й малювати, малює, й пише.

Обручев, у якого руки попав цей нікчемний донос, знав про пільги, якими користувався Шевченко, але він боявся, щоб Ісаїв не звернувся до III атделенія і тому поквапився потрусити поета.

Трус цей переведено між 26 — 27 квітня 1850 року. У Шевченка знайдена цивільний одяг, деякі книжки, (Біблія, Шекспір, Лермонтов, Пушкін, гощо) портфелі з паперами, касету з фарбами та багато листів і віршів.

27 квітня поет сидів уже на головній варті, а 12 мая відправлено його знова в Орськ у казарму. 8 червня видав Генерал-адют. Игнат'єв приказ, щоб „рядового Шевченка, який нарушив заборону писати й рисувати, піддати острому арештові і держати його, поки не буде переведено слідство в тому ділі. При слідстві треба мати на увазі, що ком. 5-го Оренб. Лін. бат. і всі ближчі начальники повинні бути покарані за пільги дані „этому преступникови“, котрого провинна була їм звісна“.

Приказ цей наспів до Оренбурга 23 червня, а 24 вислав Обручев до Орська зарядження, щоб Шевченка посадити в Орську на „гавптвахті“, поки не приїде туди окремий слідчий.

Слідчим назначено підп. Чигира і він від 28 червня до 5 липня перевів новий, другий процес Шевченка.

Шевченкові предложено, як і на першому процесі, питання на письмі, на які він повинен був дати відповідь.*)

*) Перше питання звучало: Какъ тебя зовутъ, чей ты сынъ, какъ твоя фамилія, і т. д. Друге: Котораго мѣсяца и числа 1847 г. прибылъ ты въ лин. Оренбургскій бат. Черезъ кого получалъ письма, извѣстно-ли было начальникамъ какъ о получаемыхъ тобою письмахъ, такъ и объ отвѣтахъ тобою писанныхъ. Трѣтє: Въ 1848 г. котораго числа и мѣсяца ты командированъ на Раймъ і т. д. Четверте: Котораго мѣсяца и числа отправился съ Раима и прибылъ въ Оренбургъ въ вѣдѣніе капитанъ-лейтенанта Бутакова і т. д. Пяте: Относительно отобранныхъ у тебя стиховъ, пѣсень и рисунковъ, обяываешься показать: 1) Стихи, подъ № № 23 и 24, твоего-ли сочиненія, въ какомъ году и мѣсяцѣ и гдѣ они тобою писались, при комъ ты ихъ писалъ или объявлялъ, что стихи твоего сочиненія; съ такою же подробностью объ-

Для Шевченка процес отсей був двічі прикрий, бо тут ходило не тільки о негө самого, але також о багато людей, які, спочуваючи йому в недолі, писали до його листи, турбувалися ним та несли йому поміч. Шевченко мусів у своїх відповідях числитися з кожним словом, щоб добрим людям не відплатити каменем за хліб.

Рівночасно велося слідство в тій самій справі в Петербурзі, яке й покінчилося присудом, що „рядовий Шевченко винуватий, бо він, не дивлячись на найвищу заборону, позволяв собі писати й рисувати а іноді ходив також в цивільному одязі. Але що в письмах нема нічого злочинного, так само як і в рисунках, за виїмком кількох „неблагопристойних сцен“, а в листах виявляються тільки дружні почування і добра воля допомгти йому в тяжкій долі, так: коли місцеве слідство нічого більше не викриє, то вистарчить держати його в арешті, вважаючи пильно, щоби він ніяким способом не міг переступити заборони, не міг писати й рисувати“. Цар, читаючи цей другий присуд, особливу увагу звернув на це, що Шевченко де-коли ходив у цивільному вбранні, в чому, на його думку, аособливо винуватими являються його начальники.

Ця увага так перестрашила місцеві власти, що вони держали дальше Шевченка на головній варті і зарядили доходження в справі цивільної одежі.

яни; 2) о сочиненныхъ тобою на малороссійскомъ языкѣ стиховъ и пѣсень и, 3), о времени и мѣстѣ, когда и гдѣ и при комъ рисованы тобою карандашемъ рисунки, въ двухъ книжкахъ сазанные?

Аж 26 серпня наспіло нове щось з воєнного міністерства, щоб рядового Тараса Шевченка по визволенню з арешту перевести на службу під найшпильніший догляд ротного коменданта в одну із рот Оренд. Лін № 1. баталіона в Новопетровській кріпості, щоб його туди відправити як найскорше і щоби він міг прибути в Гурев городок, (при впаді Урала у Касп. море) заки скінчиться море-плавба.

Таким присудом і покінчився другий процес Шевченка. Крім поета потерпіли ще: майор Мешков, Федір Лазаревський, Лизогуб, Репніна, Сергій Левицький та магістер харківського університета Н. М. Головка. Про останнього писав Сергій Левицький в одному листі, немов то він казав: хоч не стало Шевченка, так на його місці осталося 1000 людей, які готові постояти за це, що говорив Шевченко.

В Головка зроблено трус, підчас котрого зденерований молодий учений стрілив до квартального надзирателя, а тотім вистрілом з револьвера позбавив себе життя.

Коли це діялось, Шевченко плив рікою Уралом в Гурев, а звідси 13 жовтня поштова лодка привезла в Ново-Петроградську кріпость разом з поштою також „політичного злочинця рядового Лін. Оренб. Бат. № 1. Тараса Шевченка“.

В Ново-Петровській кріпості довершилася чаша його терпіння.

Новопетровський форт лежить на східньому побережі Каспія, на півострові Мангичлак. Його збудовано 1846 р., щоб утихомирити ворохобливих колись Кіргізів.

Місцевісць незвичайно сумна й нудна. З одного боку море, а з трьох сторін безкрайї стени — пустиня.

Форт збудовано на скелі, верстов зо дві від моря. На-вкруги ні дерева, ні одного корча. У форті кілька гармат і дві роти залоги, в тім яких 20 людїй офіцерів.

Недалеко форту нуждений городок. У йому кілька крамниць і шинок. Вода в городі і в кріпости погана, солоновата, люди гасять спрагу горілкою.

Це одинока розрада.

Воздух поганий, нездоровий. Цілу весну, осінь і зиму скигнуть острій східний вітер, літом спека, дощ мало коли перепадає.

Літом ще сяк-так. Хоч почту іноді з Астрахані привезуть. Тільки й новості. Але зимою, коли сніг білим покривалом вкриве пустиню, коли замерзне море, Новопетровськ стає подібний до великої труни.

Він зівсім відтятий від світа і від життя.

Тут довелося нашому поетови пережити цілїх 7 довгих-предовгих літ, довелось йому змарнувати свої найкращі мужеські літа, тут на його проречисті уста наложено холодну печать мовчання.

За весь час побуту в Новопетровську він не написав ані одного вірша, по крайній мірі нічо не дійшло до нас, крім перерібки „Москалевої криниці“, за яку узявся поет, щойно тогді, як довідався про своє визволення з неволї.

Та не випереджуймо подій.

Комендантом Новопетровського форту був полковник Масвський, чоловік добрий і людяний. Але він не міг помочі безталанному поетови, бо прикази, які дістав з Петербурга звучали надто грізно. Безпосередніми зверхниками Шевченка були: шт.-кап. Потапов, та його помічник, поручик Обрядін. Потапов, людина малоосвічена, груба, Обрядін — тип поганого тодішнього офіцера, який готовий був на все, навіть на крадіж грошей, які на його руки приходили для підчинених йому салдатів.

Таким людям попав наш поет у руки.

„Ти за політичне дістався у салдати?“ — спитав його при першій стрічі Потапов.

„Да“ — відповів Шевченко.

„Не — „да“, а точно так, ваше благородіє“ — поправив його Потапов.

Звісно, після такої стрічі не було що доброго сподіватися. Шевченка закинули в казарму, приставили до його дядька, і стали гонити на муштру та на роботи.

Дядько старався, як мога вірно, сповнити своє діло, навіть чоботи перетрушував у Шевченка, чи не ховає він там якого куска паперу. Потапов був теж не гірший. Він бувало, ні з того, ні з цього пічне на пляцу вивертати у Шевченка кишені, щоб впевнитися, чи не переступає він царської заборони.

Та й муштра дошкулювала йому до живого.

Шевченко, як знаємо, ненавидів військової служби, а Потапов конечно хотів зробити з його бравого жовніра, щоб він марширував з рушницею

рівно, наче по струні, щоб вивчився „тихого, учебного шагу“.

„Не навчитися мені отсій премудрості, — казав поет, — хоч ляж та помірай“.

Перші два роки у Новопетровській кріпості минули йому, мов у пеклі. Навіть листа не давали написати і коли-б не сильна воля, коли-б не надія, що він прецінь колись верне на свою любу Україну, коли-б не свідомість, що у йому криється великий дар божий, власність безталанного народу — дар поезії, — він може-б руку був підняв на себе.

А так — витерпів, і все-ж таки діждався деякої полекші. Через два роки після того, як заслано Шевченка в Новопетровське, прислано туди на коменданта майора Ускова, чоловіка образованого й незвичайно доброго.

Він змилосердився над безталанним поетом і став йому помагати в горю. Запрошував до себе на розмову, а літом дозволяв пересиджувати в своїому городі.

Жінка коменданта не менче прихильно відносилася до Шевченка, а маленька донечка Ускових теж щире полюбила лисого дядю.

Та навіть отсе добро стало лихих людей в очі колоти. Пішов донос на Шевченка та на Ускових до генерал-губернатора Перовского. На щастя Перовский з доносу не зробив ужитку і таким чином дав змогу поетови-засланцеві перебути тяжкі літа неволі. А тим-часом стало благовіститися на світ.

Нужда народу, голод, страшні недуги, бунти — кожному ставало ясно, що дальше так не може

бути, що кріпацтво доживає свого віку, стає нісенітницею, що треба якоїсь реформи.

На додаток 1853 почалася війна з Туреччиною, ніби за зневаження церкви, а в-дійности, щоб добути Царгород. У тій війні виявилася вся гниль царського уряду, всьо лихо тодішнього суспільного й державного устрою. Що кращі люди стали чимраз голоснійше домагатися нових порядків, а в першій мірі, знесення кріпацтва.

Оті голоси, хоч дуже-дуже з-далека, але все таки доходили й до Шевченка і певно піддержували й крінчили його.

18 лютого 1855 умер цар Микола, а на престолі сів його син, Александер II.

Сподівання стали прибирати реальні форми. Повіряло ніби якоюсь далекою весною... Молодий цар, ученик Жуковського, не схоче оставатися таким деспотом, яким був його батько; дарує людям волю. Прийде амнестія, і політичних не мнуть.

Але воля не спішилася.

Праця над великою реформою поступала з-вільна вперед, а перша амнестія минула нашого поета. Кажуть, що цариця-мати сама счеркнула його із списку представлених до помилування. Не могла простити йому того „засушеного опенька“.

Безталанного поета, немовби хто обухом по голові вдарив. Це видно з листу, який він на сам Великдень писав до графині Толстої. В тому листі благав її, щоб друга, сподівана амнестія не минула його.

7 квітня повідомив Шевченка Михайло Лазаревський, що незабаром випустять його на волю.

22 квітня відписував йому поет: „Христос воскрес, брате мій любий! удався-ж мені сьогоднішній великдень! такого святого, радісного великоддя у мене ще й зроду небуло. Як раз 7 апріля прийшла до нас пошта і привезла твою дорогу посилку і твоє радісне письмо от 17 січня. Я трохи не одурів, прочитавши його; та ще як закурив твою гавану, то так мені, друже мій єдиний, запахло волею, що я заплакав як тая дитина“.

Але радість була трохи передчасна. Як дуже спішилися вивести Шевченка з України, так зівсім не поспішалися, щоб повернути його туди. „Широка дорога з раю, а в рай тільки стежочка, та й та колючим терном поросла“.

Щойно 2 мая повідомив Лазаревський поета, що цар підписав амнестію, але урядове письмо ще й тепер не надходило. Шевченко нервувався дуже і, щоб скоротити немиле дождання, став писати дневник.

Він читав книжки, готовився до дороги, і пильно слідив, який вітер віє і коли може наспіти поштовий корабель. Аж в неділю 21 липня о 9 годині рано приплив поштовий корабель „Ласточка“ та привіз для Шевченка так нетерпіливо дождану волю. Він довідався об тім тої самої днини, в 11 годині, ранком.

Радости не було кінця.

Але виїхати ще й тепер не міг, бо не було відповідних приказів військової власти, куди і коли він має їхати. В-кінці, 31 липня, Іраклій Усков згодився дати йому пашпорт прямо в Петербург,

а третьої днини, о 9 годині в вечір, поет попрощав Новопетровську кріпость, у якій пережив цілих 7 літ; не пережив, а перестрадав, вбиваючи нена-роджені думи, та безрадно дивлячись, як марнуються, його сили.

На дряхлому рибацькому човні переплив море і причалив до Астрахані.

Тут стрінув земляків, відновив знайомство з ба-гатим купцем Сапожніковим і на його кораблі при-плив, дня 20 вересня, до Нижнього Новгорода.

Тут стріла його нова, несподівана біда.

Поліція зажадала, щоб Шевченко відбув подо-рож по етапу до Оренбурга та взяв з-відті „указъ обь отставкѣ“.

Амністія Шевченка не була повна. Його визво-лено з військової служби, але вертати до краю не дозволено, лиш приказано мешкати в Оренбурзі.

Перед поетом розкрилася нова, трівожна пер-спектива. Та завдяки людяному шефови поліції у Нижньому Новгороді, полковникови Лапі та його помічникови Кудласви, Шевченко обійшов отсе об-меження волі. Він остався у Нижньому, як хорий на якусь довгу, хронічну недугу, а тимчасом по-роблено заходи, щоб доповнити амністію.

Так довелось йому пересідіти в Нижньому трохи не цілого пів року. За той час малював Шевченко портрети, ходив у театр, читав. В театрі познайо-мився з молодою артисткою Піунівною та думав оженитися. Але переконався небавом, що Піунівна йому не пара і кинув таку думку. Милу несподі-ванку, зробив йому його приятель, знаменитий

артист Щепкин, який приїхав у Нижній, щоб відвідати Шевченка. До Нижнього стали писати Шевченкові давні друзі, як ось Куліш, присилаючи йому нові українські книжки та заохочуючи до дальшої праці.

Поет ожив. В його голові з'явилися нові пляни.

Він радив Кулішеві перетворити „Записки о Южній Русі“ в періодичний журнал.

В кінці 5 грудня 1858 р. він забрався до писання нової поеми українською мовою з життя перших христیان.

Протягом кількох днів написав її — це: „*Неофіти*“, одна з найбільших і найцінніших поем нашого поета, доказ, що неволя зруйнувала його тіло, але духа не вбила.

Буйність уяви, легкість вірша, не вимушені рими, майстерський кольорит, знамените архаїзовання мови, роблять цей твір справжнім архитвором.

*Перенесись во время оно,
Душе моя, і стоном — дзвоном,
І трубним гласом возгреми
Із мурів темної тюрми!*

Каже поет у вступі. А даліше молитесь до Божої матері молитвою найкращою в світі.

*Пренепорочная в женах,
Святая праведная Мати
Святого сина на землі!
Не дай в неволі пропадати
Летучі літа марно тратить,
Скорбячпх радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,*

*Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!*

Після молитви йде оповідання про молодого римлянина-аристократа Алкида, як він з гуляючого молодця під вражінням апостольської проповіді, став мучеником за нову віру і життя своє віддав за неї в кривавім римськім колізею. А мати його все ще вірила давнім богам, все ще сподівалася цісарської ласки. Аж коли побачила, як тіло її єдиного сина ввезли Скифи сіроокі і кинули в Тибр на поживу ридам для цісарського стола, — усміхнулась

*І тяжко — страшно заридала,
І помолчилась в перший раз
За нас Розп'ятому.*

Ідея віднесла рішучу перемогу навіть над серцем материнським. Алькидова мати, втративши сина, понесла на торжища і в чертоги слово правди, заповіт живого, істинного Бога.

Читаючи цей високоідейний твір годі недивуватися, як поет за десять літ побуту в тяжкій неволі потрапив зберегти в душі своїй такий гарячий жар вітхнення, таке чисте поетичне чуття, таке розуміння артистичної міри. Годі надивуватися, як він міг з вонючої казарми перелетіти в давні римські часи, в часи різкого контрасту між гнилим світом деспотії і новим ідеальною християнською демократією.

Що він, пишучи про переслідування перших християн цісарем Нероном мав на тямці гонення нової думки за царя Миколи — це певно. Читач ди-

вується, як Шевченко зберіг і тепер свою невгнуту думку про царат і як отся, ніби велика царська ласка, визволення з неволі, ані на хвилину не захитала його революційних поглядів. Коли Куліш і другі Українці Бог-вість якої ласки сподівалися від нового царя для нашого народу, для України, Шевченко остався собою. Як колись „Кавказ“ і „Сон“, так тепер писав „Неофіт“.

XVI.

Пів року „хорував“ Шевченко у Нижньому Новгороді, а тимчасом приятелі його, головню Толстий, виклопотали для його дозвіл вернути в столицю та працювати в академії sztuk. 25 лютого 1858 року прийшла звістка, що поетови дозволено жити в Петербурзі, але під доглядом поліції. Шевченко попрощав Нижній-Новгород і поїхав у Москву. Тут побув з тиждень, побачився з багатьома земляками та деякими чужими визначними людьми, які його дуже радо і з великою пошаною стрічали, і 27 марця 1858 р. прибув до Петербурга.

Тут йому теж дуже раділи, особливо такі приятелі як Лазаревський, Білозерський, Костомарів, Гулак і такі заступники як родина Толстих. На його дивилися тепер не тільки як на поета-артиста, але й як на мученика за ідею прогресу.

Круг його знайомих поширювався. Пізнав Тургенева, різбара Микешина, славного драматичного артиста Ольдріджа і Марію Марковичку. Остання дуже врадувала його. Називав її своєю донею і не міг нахвалитися, що пише такою гарною народньою мовою.

Згодом замешкав Шевченко в Академії sztuk та став займатися гравюрою. Перші поради дав йому знаменитий ритовник Йордан. В тій галузі мистецтва допровадив наш поет до знаменитих впе-лідів, за що й одержав ступінь академіка. Під деякими ритовними Шевченка, по словам маляра Труша, мігби піднісатися сам великий Рембрандт.

В Петербурзі як-раз тоді проявилася доволі жива українська робота. Куліш, Костомарів, Білозерський і другі снували великі ідеї: заходилися видавати книжки для народу й часопись для інтелігентів. Осередком цього руху був Куліш, але на Шевченка гляділи всі, як на свого верховного провідника, як на представника українства. Шевченко не відтягався від цієї любові йому праці і навіть сам зладив „Буквар“ для науки читання.

Та віку в Петербурзі доживати не хотів. Його тягнуло непереможною силою на Україну. Там він хотів придбати собі шматок землі, конечно над самим Дніпром, збудувати хоч невеличку хату, оженитися і хоч на старості літ зажити мирним, сімейним життям.

Літом 1851 року вибрався на Україну. Побував у знайомих на Лівобережжі та на Правобережжі й завітав до рідної Кирилівки, щоб побачитися зі своїми братами — сестрами та з иншими родичами. Але-ж великої радості з тої стрічі йому не було. Його брати й сестри тягнули й дальше тяжке крінацьке ярмо, а в бідного поета поки-що не було спромоги добути їх на волю. Та й народ весь бідував тяжко, дожидаючи, мов спасення, великої ре-

форми, про котру вже скрізь ходили слухи, що вона робиться.

З Кирилівки заїхав Шевченко до Корсуня, до свояка, Вартоломея Шевченка, де перебув кілька тижнів. Тут пізнав дівчину Хариту, з якою хотів оженитися. Але Харита воліла вийти за молодого сільського писаря, ніж за старого нава.

Від Вартоломея поїхав поет в Городище, а звідси на Михайліву гору до Михайла Максимовича.

Як вертав від його, стрінула його в Черкасах, в Золотоноському повіті немила пригода. Тут його на донос польських панів арештовано, ніби-то за ширення безвірства та за підбурювання народу. Цей третій арешт не-на-жарти збентежив був поета. Але київський генерал-губернатор, князь Васильчиков, побачивши, що на Шевченка набрехано, випустив його, порадивши, щоби він вертав до Петербурга, бо там мудрійші люди.

В Києві Шевченко оставав під доглядом жандармського полковника. Тут він стрінувся із своїм колишнім товаришем — добродієм, Сошенком, якому він, та не тільки він, але й цілий український народ, так багато завдячує. Це-ж був перший чоловік, що подав Шевченкови помічну руку.

XVII.

Вернувши в осені того-ж року в Петербург, Шевченко забрався пильно до діла. Малював, читав, писав. Нераз з-ранку до вечера не виходив з робітні.

Тоді й написана його поема з біблійного життя

„Марія“. За неї духовники, свої й чужі, не прихильно ставилися до Шевченкових творів, вважаючи його богохульником.

Але це несправедливо. Шевченко був глибоко віруючим чоловіком, на що багато доказів маємо у його творах, листах і в дневнику, тільки віра його ріжнилася чи-мало від офіційної віри. Він був справжнім християнином, для якого закон любови ближнього був основним законом. З церковними догмами він не числився. Не числився з ними також пишучи поему про „Марію“. Виславляв її і боготворив так, як сам розумів, одягаючи Матір Божу в жіночу, людську одежу. Це іділічний образ життя святої родини, а що всяке богохульство було далеке нашому поетови, про це свідчить заспів.

*Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Оттих окрадених, сльпих
Невольників, подай їм силу,
Твого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю!*

Значиться Шевченко хотів написати молитву — поему за своїх братів-крінаків, щоб вони донесли своє горе до самого, самого краю та щасливо діждалися волі. Хто знає, як Шевченко любив своїх земляків-крінаків, той навіть подумати не може, щоби він міг молитися ложними словами. Але це треба знати! Мати Божя в Шевченковій поемі виїшла, мов на картині давних, великих малярів, Рафасля, Мурілля,

Гольбайна, на зверх реальна, ніби справжня жінка, але в своїому душевному виразі якась вища, осяєна небесною красою. божеська. Це треба чути!

„Марія“ останній великій твір нашого поета. В інших видно, що дух його змагається з тілесними силами. Він недомагав. Неначе прочуваючи свій кінець спішився з хатою, з одруженням. Як це часто у хорих буває, — думав, що коли приїде на свою любу Україну, коли заживе в хаті над самим Дніпром, коли матиме біля себе любу, вірну дружину то йому пелєкчас „У Петербурзі я оставайтесь не можу, — він мене задушить“ — писав до Вартоломея Шевченко, наглячи, щоб він спішився з будівлею хати. А оженився хотів конечно з селянською дівчиною, „бо що в моїй мужицькій хаті робитиме одукована панночка? Сама з нудьги загине, і мені життя скоротить“. Коли сватання з Харитою розбилося, він наглядів собі у знайомих, біля Петербурга, дівчину Ликеру Полусмаківну, панську кріпачку, яка йому дуже сподобалася. От-от, здавалося, здійсняться його мрії, та на-раз виявилось, що Ликера хоче віддаватися за старого пана тому, бо як кажуть: „він багатий“. Шевченко одсахнувся, але удар цей відбився дуже некористно на його здоровлю. Було це літом 1860 року. Чимало знайомих виїхало з Петербурга і поет тяжко нудгував на самоті, розважаючи себе невтомною працею, біля „Букваря“, біля нового видання своїх українських поезій, яке появилася того-ж року в Петербурзі, та біля офортів і малювання. Але-ж знова така безупинна праця ще гірше нівечила

його тяжко надірвані сили й прискорювала передчасний кінець.

З початком 1861 року, стала виходити „Основа“, у якій Шевченко теж брав діяльну участь. Ходив на наради й засідання, то-що. Тяжко турбувався також визволом своєї рідні з неволі. Дідич Фльорковський годився відпустити їх, але без землі, а що-ж тоді мали вони з собою робити? За землю ж він жадав багато грошей, а тих у поета, безсеребренника не було. В кінці вдалося йому довести діло до щасливої розв'язки і Шевченко зрадів. Але радість його не була повна, весь народ остався у панській неволі. Коли-ж його випустять з тої каторги, коли знімуть тяжкі кайдани? Отсе питання не давало йому спокою і затроювало останні хвилини життя.

В осені 1861 року почала його мучити тяжка хвороба. Приятелі не дуже то й турбувалися, бо привикли, бачити Шевченко заєдно кріпким і здоровим. Думали мнеться. А поет тим часом догарював, мов свічка.

Після Різдвяних Свят виявилася, що у його водянка, а тоді вже й ради не було. Почали приходити лікарі, але за-пізно!

19 лютого відвідав його оден із знайомих, Черненко, Поет стояв біля вікна, спершись обіруч на стіл; він був збентежений, очі й увесь вид виявляли нетерпляче дождання. Замість звичайного привітання кинув: „Що — є? Є вже? Є маніфест?..“ і глянувши у вічі Черненкові, зрозумів відповідь. „Так нема? Коли-ж він буде?“ — і загнувши прикрим

словом, закрив лице руками, впав, на ліжко і важко заривав.

В суботу, 25 лютого, в день уродин Тараса, прийшов до його Михайло Лазаревський та застав поета у великих муках. Тарас жалувався на сильну задишку, казав, що цілу ніч пересидів в постелі і просив написати до Вартоломея, що йому дуже недобре.

Водна пухлина підступала під серце. Прийшли лікарі, та ради не було.

Вечером відвідали його знова Лазаревський та Честохівський. Поет сидів, тяжко віддихав, хотів балакати та не міг.

„Возьміть огонь, може я всну“...

До його підходив сон вічний....

Приятелі розпирачалися, при хорім остався слуга-салдат. Хорій цілу ніч не міг вснути. Він, то світив свічку, то гасив. До-світа, 26 лютого, казав себе вбрати й спровадити в-низ, до робітні. Але переступивши поріг, захитався, впав і — не піднісся більше.

Прожив Тарас Шевченко 47 літ. З того 24 р. був кріпаком, більше як 10 карався в тюрмах та на засланні, три з половиною пробув під поліційним доглядом, а тільки 9 пережив, як справжній чоловік — на волі. Працював тяжко, терпів гірко, щастя на своєму віку зазнав мало. Хіба де-коли якась яснійша хвилина. Що любив, до чого душею рвався, заєдно втікала від його. Так було з волею, з власною хатою, з дружиною. Не дожив навіть

останньої потіхи, знесення кріпацтва. Його проголошено тиждень після смерті поета. Умер безсеребренником суцям. Усе його посмертне майно оцінено на 115 рублів і 15 копійок.

Але його твори, малярські й літературні, мають нині неоцінену вартість. Заслугам-же його для рідного народу нема кінця.

Він у своїх творах, неначе в дзеркалі чистому, дав образ страшної дійсности й славної минувшини українського народу, щоб ми на цей образ дивились і розуміли становище своє у світі й у життю, щоб ми за минулим добром тужили,³ з сучасним лихом боролися, та до лучшої будучности добивалися. Основою тої кращої майбутности вважав він вольність суспільну й незалежність державну. Він у яених і простих словах подав нам високоморальні науки й вказівки, був ідеологом політичним і став провідником народнім, аж до нинішньої хвилини. В кождім важнішій моменті, в кождій трівозі та скруті повертався свідомий Українець до „Кобзаря“, шукаючи й знаходячи у йому пораду і розвагу.

Життем своїм, своєю на-скрізь українською вдачею, дав нам примір доброго, ідейного, українського патріота, невгнугото борця за волю, вітхненого апостола правди, мира і братання.

Він слово наше зробив струною, що грає і мечем, що рубає, універзальним струментом наших думок і почувань, а визволивши його з рабських оков блазня-весельчака і наймита-послугача, поставив на сторожі, зразу окремішности національної, а дальше й незалежности державної.

Він, народ, покрайний кордонами, баламучений ворожими кличами, розбитий всілякими програмами, гуртував, збірив до купи і єдинив у оден великий Український народ.

Без Його... хто зна що було-би з нами без Його!

Ще колись у „Заповіті“ просив Тарас Шевченко, щоб поховати його на Україні, над Дніпром, на могилі.

Так на це треба було дозволу властей, треба було придбати місце й приготувати такі незвичайні похорони.

Пови-що, поховали Шевченка, дня 28 лютого, на Смоленському кладовищі в Петербурзі. В похоронах брали участь приятелі покійного поета, знайомі й чи-мало поклонників, своїх і чужих.

Над гробом промовляв Куліш, а дальше Поляк, Хорошевський, і Москаль, Курочкін. Куліш сказав. „Будь, Тарасе, певний, що ми твоїй заповіт соблюдимо й ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив сси“.

В 40 день смерті зібралася українська громада знова біля могили Тараса на Смоленському кладовищі, щоб в-останнє відправити панахиду. Після панахиди промовив Микола Костомарів. Він дякував Тарасови за ці сльози, що він їх проливав за свого віку та просив його, щоб благословив діло, яке так славно почав був колись.

В три тижні пізнійше знова явилась жалібна громада біля місця тимчасового спочинку Тараса.

Розкопали могилу й добули домовину. Відчинили — тіло Тараса було незмінене. Таким його вло-

жено з деревляною дошовиною в другу, цинову, покрито червоною китайкою й виправлено, мов „козака—невміраку“ у рідну землю, на лоно матері України.

Чотирнайцять літ тому назад привезли його до Петербурга, як політичного злочинця. Був молодий, здоровий, в самому розцвіті сил і надій. Нині вертав на Україну в домовині, червоною китайкою, за-слугою козацькою вкритій.

А прецінь дорогою стрічали його як витязя яко-го, як переможця. Був у тому повороті Шевченка з-над студеної Неви над розливиистий Дніпро, ніби символ повороту нашої волі — символ, який тепер стає дійсністю.

Десятого дня прибула домовина до Київа. Молодіж випрягла коний і вечером принесла тіло великого покійника до церкви Різдва Христового на Подолі. Була субота. В неділю нарід заповнив церкву і весь цвинтар, відправлено панахиду, а що промов не вільно було говорити, так якась паня в чорному одязі зложила мовчки на домовину терновий вінок. — Була це проречиста, хоч без слів промова.

З церкви винесено домовину на пароплав і широкій Дніпро поніс на своїому хребті свого найкращаго співця на місце вічного супочинку, біля города Канева, на Чернечу гору. Тут і похоронено Шевченка, дня 10 мая, при великому здвизі знайомих і почитателів покійного.

Протопоп Мацкевич сказав прощальну промову. „Бажав ти, брате, жити у Каневі; от і живи до кінця світу. А ти, Україно! Побожно шануй наше місто, бо у нас почивають

кістки, Тараса Шевченка. Тут на одній з найвищих гір Дніпрових покоїтиметься прах його, і як на горі Голгофі, подібно хресту Господньому, стоятиме хрест, котрий буде видно і по той і по сей бік нашого славного Дніпра“.

І була могила Тараса довго-довго нашою горою Голгофою, поки не перемінцлася в святиню воскресення.

До неї повертаються очі Українців у нинішній історичний момент із сльезами подяки й радості, мовби хотіли сказати йому, що це, чого він так гарячо бажав, врешті збулося, що ми вже—вольні. Та все-ж таки, свідомий Українець знає і розуміє, скільки праці ще треба покласти, щоб тая воля була такою, якої бажав Тарас.—свідомий Українець знає, що Шевченків „Кобзар“ для нас засьдно остався розкритою й непрочитаною книгою.

Важніші праці про Шевченка:

- А. Чужбинський. Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ. С.-П. Б. 1861 г.
- Н. Костомаровъ. Воспоминанія о двухъ малярахъ. „Основа“ 1861 IV.
- Л. Жемчужниковъ. Воспоминанія о Шевченкѣ, его смерть и погребеніе. „Основа“ 1861. IV.
- А. Лазаревській. Дѣтство Т. Г. Шевченка. „Основа“ 1862. III.
- Значеніе Шевченка для Украины. Проводы тѣла его. „Основа“ 1861. VI.
- В. Г. Ш(евченко), Спомини про Т. Г. Шевченка. „Правда“ 1876.
- О. Партицький. Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка. Львів 1872.
- О. Огоновський. Критично-естетичний погляд на деякі поезії Шевченка. „Правда“ 1872. 73, 79.
- Чалый. Жизнь и произведения Т. Г. Шевченка. Кіевъ 1882.
- О. Огоновський. Исторія литературы русской. Ч. 1. відділ 2. Львів 1889.
- Н. Петровъ. Очерки исторіи укр. литературы XIX стор. Кіевъ 1884.
- Н. Стороженко. Первые четыре года ссылки Шевченка. „Кіевская Старина“ 1888. X.
- Т. Шевченко. Поэмы, повѣсти и рассказы, писанные на русскомъ языкѣ. Кіевъ 1888.
- Н. Бѣлозерській. Т. Шевченко по воспоминаніямъ разныхъ лицъ. „Кіевская Старина“ 1882. X.
- Пышинъ. Русскія сочиненія Шевченка. „Вѣстникъ Европы“ 1888. III.
- О. Кониський. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. У Львові 1898. Збірник філ. секції наукового товар. імени Шевченка. Т. I.
- О. Огоновський. Дещо про життя і літературну діяль-

- ність Тараса Шевченка. „Кобзарь“ Частина перша. У Львові 1893.
- В. Яковенко. Т. Г. Шевченко, его жизнь и литературная дѣятельность С. П. Б. 1894.
- Т. Зінківський. Т. Шевченко в світлі європейської критики. „Писання“ т. II. Львів 1896.
- В. Антоновичъ. Объ историческихъ поэмахъ Шевченка. „Чтенія в общ. Нестора-Лѣтописца“ 1888. Перевід у „Правді“ 1899.
- В. Щурат. Замітки до поеми Шевченка „Чернець“. Львів 1894.
- І. Копач. Огляд поеми Шевченка „Сон“. „Зоря“ 1895.
- П. Куліш. Чого стоїть Шевченко, яко поет народній. „Оповідання“, Бахмут 1900.
- М. Комаровъ. Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ. Библиографическій указатель Одесса 1903.
- М. Драгоманів. Шевченко, українофіли й соціалізм. Львів 1906.
- Доманицький В. Критичний розслід над текстом „Кобзаря“. 1907.
- С. Ефремов. Шевченко й українське письменство. Київ 1907.
- О. Кониський. Проба улаштування хронології до творів Шевченка. „Записки наук. тов. ім. Шевч. т. 8 і 17.
- С. Ефремов. Шевченко. Історія українського письменства. вид. I. Стор. 247 — 275.
— — Шевченко. Збірка 1917.
- Д-р Степан Смаль-Стоцький. Ідеї Шевченкової творчості. Львів 1914.
- О. Новицький. Тарас Шевченко як маляр. Львів-Москва 1914.
- В. Сімович. „Великий льох“ Т. Шевченка.
- Dr. Alfred Jensen. Taras Schewtschenko. Ein ukrainische Dichterleben. Wien 1916.
- W. Kuschmir und Alexander Popowicz. Taras Schewtschenko, der größte Dichter der Ukraine. Wien 1914.

